

นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-90877-5-5

พิมพ์ครั้งที่ ๙ - ธันวาคม ๒๕๕๗

๓,๐๐๐ เล่ม

- มุลินธิพุทธธรรม

๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

บริษัท พิมพ์สวย จำกัด

๕/๕ ถนนเทศบาลรังสฤษดิ์เหนือ

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร. ๐ ๒๕๕๓-๕๖๐๐ โทรสาร ๐ ๒๕๕๓-๕๖๐๖

สารบัญ

อนุโมทนา	(๑)
นรก-สวรรค์ ในพระไตรปิฎก	๒
ความสำคัญของนรก-สวรรค์ ในแง่พุทธศาสนา.....	๒
ข้อพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนรก-สวรรค์.....	๔
๑. นรก-สวรรค์ มีจริงหรือไม่.....	๗
๑) นรก-สวรรค์ หลังตาย.....	๗
๒) นรก-สวรรค์ ที่อยู่ในใจ.....	๑๑
๓) นรก-สวรรค์ แต่ละขณะจิต.....	๑๓
๒. ทำทัฬหะของพหุศาสตร์มา ต่อเรื่องนรก-สวรรค์.....	๑๗
๑) ต้องมีศรัทธา.....	๑๙
๒) ต้องพิจารณาเหตุผล.....	๒๒
๓) ต้องมั่นใจตน-ไม่อ่อนทอน.....	๒๔
๔) ต้องไม่หวังผลตอบแทน.....	๒๖
ทำได้ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.....	๒๙
ตอบคำถาม.....	๓๔
บทเสริม: ผลกรรมในชาติหน้า.....	๔๓
เชิงอรรถ.....	๖๐

นรก-สวรรค์

ในพระไตรปิฎก*

ท่านอาจารย์ได้ตั้งหัวข้อเรื่องไว้ให้อาตมาก่อน กล่าวคือขอให้พูดเรื่อง นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก นรก-สวรรค์นี้เป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องยากอยู่แล้ว ท่านยังจำกัดขอบเขตด้วยว่าให้พูดในพระไตรปิฎก

ก่อนจะเข้าสู่เนื้อหา มีเรื่องที่ควรทำความเข้าใจในตอนเริ่มแรกกันนิดหน่อย คือทำความเข้าใจเกี่ยวกับตัวผู้พูด และเรื่องที่จะพูดในแง่ของพระพุทธศาสนาว่ามีความสำคัญแค่ไหนเพียงไร อันเป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจกันเบื้องต้น

ต้องออกตัวเสียก่อน คือ สำหรับอาตมาถือว่านรก-สวรรค์เป็นเรื่องสำคัญ และเป็นเรื่องใหญ่มาก แต่กระนั้นอาตมาเองขณะนี้ยังไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร ยังไม่ได้เอาใจจริงเอาใจจ้องอะไรนักในเรื่องนี้ ก็กำลังค้นคว้าเรื่องพระพุทธศาสนาอยู่ แต่ตอนนี้ยังไม่ได้มาเน้นเรื่องนี้ คิดว่าเป็นเรื่องที่ต้องค่อยๆ ว่ากันทีละชั้นละตอน

* บรรยายแก่คณะอาจารย์และนักศึกษาวิทยาลัยครูสวนดุสิต ในรายการสนทนาธรรมของภาควิชาปรัชญาและศาสนา ระหว่างภาคที่ ๒ ปีการศึกษา ๒๕๒๒ ณ วัดพระพิเรนทร์ (ในการพิมพ์ครั้งล่าสุด พ.ย. ๒๕๔๕ ได้จัดปรับรูปแบบ เช่น ซอยย่อหน้า จัดระบบหัวข้อย่อ ยัดเกลาสำนวนภาษาโดยตลอดให้อ่านง่ายขึ้น)

ความสำคัญของนรก-สวรรค์ ในแง่พุทธศาสนา

เริ่มแรกมาดูว่า ในแง่พุทธศาสนา นรก-สวรรค์มีความสำคัญแค่ไหน

ศาสนาทุกศาสนามีเรื่องนรก-สวรรค์ ซึ่งเป็นเรื่องที่คนถามกันมาตลอดว่ามีจริงไหม เป็นอย่างไร ในประเพณีของเราก็มีการพูดเรื่องราวเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ ในวรรณคดีก็ตาม ศิลปกรรมก็ตาม ก็มีเรื่องนรก-สวรรค์ไปเกี่ยวข้องด้วย เช่นภาพฝาผนังตามปูชนียสถานต่างๆ ก็มีเรื่องเหล่านี้มากมาย แต่เราควรมาดูในแง่หลักการก่อนว่า เรื่องนรก-สวรรค์กับพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันแค่ไหนเพียงใด

ได้บอกแล้วว่า นรก-สวรรค์เป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องใหญ่ แต่ถ้าเทียบกับศาสนาต่างๆ ไปแล้ว มาดูในแง่พระพุทธศาสนา ความสำคัญของนรก-สวรรค์ลดลงไป

ทำไมจึงว่าอย่างนั้น คือ ในศาสนาเป็นอันมาก นรก-สวรรค์เป็นจุดสุดท้ายแห่งการเดินทางชีวิตของมนุษย์

บางศาสนาบอกว่ามีนรกนิรันดร สวรรค์นิรันดร เช่นว่าเราอยู่ในโลกมีชีวิตครั้งนี้ทำความดีความชั่ว เมื่อตายไปวิญญาณจะไปรอจนถึงวันสิ้นโลก แล้วก็มีการตัดสิน ผู้ที่ควรได้รับรางวัลก็จะได้ไปอยู่สวรรค์นิรันดรตลอดไป ส่วนผู้ที่ควรได้รับโทษก็จะถูกตัดสินให้ตกนรกนิรันดร ในแง่นี้ นรก-สวรรค์เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นจุดสุดท้าย เป็นจุดหมาย

ที่นี้เรามองดูในพระพุทธศาสนา เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว ความสำคัญของนรก-สวรรค์จะด้อยลงไป เอาสวรรค์ก็แล้วกัน เพราะเป็นสิ่งที่เราต้องการ *สวรรค์ไม่ใช่จุดหมายของพระพุทธ*

ศาสนา แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า มีสิ่งที่สูงกว่ำนั้น สิ่งที่สำคัญกว่าสวรรค์คือนิพพาน เมื่อสวรรค์ไม่ใช่จุดหมาย ความสำคัญของมันก็ด้อยลงไป

เมื่อเราปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ถ้าจะปฏิบัติให้แท้จริง ให้ตรงตามหลักการ เราก็บอกว่าไม่ใช่เพื่อจะไปสวรรค์ แต่เพื่อนิพพาน สวรรค์กลายเป็นเรื่องชั้นตอนที่อยู่ในระหว่าง หรือเป็นเรื่องข้างๆ ความสำคัญของสิ่งที่อยู่ข้างๆ หรืออยู่ในระหว่างย่อมจะลดน้อยลงไป น้อยกว่าสิ่งที่เป็นจุดหมายสุดท้าย นี่เป็นเรื่องธรรมดา

ประการต่อไป นรก-สวรรค์ตามที่รู้จักกัน หรือพูดถึงกันอยู่ เป็นเรื่องที่ได้รับหรือไปประสบหลังจากตายแล้ว ศาสนาอื่นๆ ทั่วไปว่าอย่างนี้ เมื่อตายแล้วจะไปนรกหรือสวรรค์ เป็นเรื่องชีวิตหน้า แต่จุดหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่บรรลุได้ในชาตินี้ นิพพานสามารถบรรลุได้ในชาตินี้ตั้งแต่ยังเป็นๆ อยู่ นี่ก็เป็นแง่ที่สองที่ทำให้ความสำคัญของนรก-สวรรค์น้อยลงไป เราอาจบรรลุจุดหมายสูงสุดได้ในชาตินี้แล้ว เราก็ไม่ต้องพูดเรื่องหลังจากตายแล้ว เรื่องนรก-สวรรค์ก็ไม่ต้องมาเกี่ยวข้อง

ต่อไปข้อที่สาม ในพระพุทธศาสนา นรก-สวรรค์เป็นเพียงส่วนหนึ่งในสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด สังสารวัฏมีการเปลี่ยนแปลงได้ ชีวิตเราเดินทางไปในสังสารวัฏ มีหมุนขึ้นหมุนลง ตกนรกแล้วต่อไปถ้าเรามีกรรมดีก็กลับไปขึ้นสวรรค์ หรือมาเกิดเป็นมนุษย์ คนที่เกิดเป็นพระพรหมด้วยกรรมดีบำเพ็ญฌานสมาบัติ ต่อไปเมื่อสิ้นบุญแล้วกลับไปตกนรก เพราะมีกรรมชั่วในหนหลังก็ได้ มันก็หมุนเวียนไปมา นรก-สวรรค์จึงเป็นเพียงส่วนที่หมุนเวียนอยู่ในระหว่าง แล้วก็ขึ้นของชั่วคราว เพราะฉะนั้นความ

สำคัญก็ลดลง เพราะเรามีโอกาสที่จะแก้ไขตัวได้มาก

นี่เป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจในเบื้องต้น เพื่อจะได้เห็นฐานะของนรก-สวรรค์ในพระพุทธศาสนา ในแง่นี้ ถ้าเราไปเปรียบเทียบกับศาสนาที่ถือเรื่องนรก-สวรรค์เป็นนิรันดร เป็นสิ่งสุดท้ายที่มนุษย์จะประสบซึ่งไม่มีทางแก้ไขได้อีกเลย ก็จะมี ความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นอย่างนี้แล้ว ก็พูดถึงเนื้อหาของเรื่องนรก-สวรรค์ได้โดยตลอด

ข้อพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องนรก-สวรรค์

เอาละที่นี้มาพูดถึงเรื่องนรก-สวรรค์ เข้าสู่เนื้อหาของเรื่องนรก-สวรรค์ ซึ่งมีแง่ที่ต้องแยกอีก ๒ อย่าง

แง่ที่หนึ่ง คือ ความมีอยู่จริงหรือไม่ นรก-สวรรค์มีจริงไหม

แง่ที่สอง คือ ท่าทีของชาวพุทธหรือท่าทีของพุทธศาสนา ต่อเรื่องนรก-สวรรค์

ต้องพูดทั้งสองแง่ จะพูดแง่เดียวไม่พอ เพราะมันสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน สำหรับพุทธศาสนานี้ขอพูดไว้ก่อนว่า เรื่องท่าทีต่อนรก-สวรรค์เป็นสิ่งสำคัญมาก เราจะต้องวางท่าทีให้ถูกต้อง

พูดเกริ่นไว้หน่อยว่า เรื่องนรก-สวรรค์จัดอยู่ในประเภทสิ่งที่พิสุจน์ไม่ได้สำหรับคนสามัญ ที่ว่าพิสุจน์ไม่ได้นี้หมายถึงทั้งในแง่ลบและแง่บวก คือจะพิสุจน์ว่ามีก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นไม่ได้ จะพิสุจน์ว่าไม่มี ก็ยังไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าไม่มีให้มันเด็ดขาดพูดไม่ได้ทั้งสองอย่าง

บางคนบอกว่าเมื่อพิสุจน์ไม่ได้ว่ามี มันก็ไม่มี อย่างนั้นก็ไมถูก ในเมื่อตัวเองไม่มีความสามารถที่จะพิสุจน์

ในการพิสูจน์นั้นต้องพิสูจน์ด้วยอายตนะที่ตรงกัน สิ่งที่จะรู้ด้วยการเห็น ก็ต้องเอามาให้ดูด้วยตา สิ่งที่จะรู้ได้ด้วยการได้ยิน ก็ต้องพิสูจน์ด้วยการเอามาทำให้ได้ยินเสียง เป็นอันว่าต้องพิสูจน์ให้ตรงตามอายตนะ จะพิสูจน์ว่าเสียงมีหรือไม่มี พิสูจน์ด้วยตาได้ไหม ก็ไม่ได้ พิสูจน์ด้วยหูได้ไหม จะพิสูจน์ด้วยหูก็ไม่ได้ ไม่ได้เรื่อง มันต้องตรงอายตนะกัน

ที่นี้นรก-สวรรค์พิสูจน์ด้วยอะไร พิสูจน์ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูก ลิ้น กายไม่ได้ มันต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตที่ใจนั่นเอง เราดูหลักง่าย ๆ ไม่ต้องพูดลึกซึ้ง เราถือว่าจิตเป็นแกนของชีวิต เป็นตัวทำหน้าที่เกิด จะพิสูจน์เรื่องนรก-สวรรค์ว่าตายแล้วไปเกิดหรือไม่ ก็ต้องพิสูจน์ด้วยจิต คือสองตายดู

ที่นี้พอบอกว่าจะพิสูจน์ด้วยตาย ก็ไม่มีใครยอม เพราะต้องพิสูจน์ด้วยตนเอง จะให้คนอื่นพิสูจน์ไม่ได้ เราบอกว่าคนหนึ่งตายแล้ว เขาไปเกิดที่ไหน เราไม่รู้ ตัวเขาเป็นผู้พิสูจน์ เราเป็นแต่ผู้ไปดู เหมือนเขาลืมรสแล้วเราดูเขาลืมรส เราจะไปรู้ได้อย่างไรว่าเขารู้รสจริงหรือเปล่า และรสนั้นเป็นอย่างไร เราไม่ได้ลิ้มรสก็ได้แต่ดูเท่านั้นเอง เรื่องของชีวิตนี้ก็ต้องพิสูจน์ด้วยตัวจิต เมื่อจะพิสูจน์ด้วยการที่ต้องตาย เราก็ทำไม่ได้ ไม่มีใครกล้าทำ เกิดเป็นปัญหาติดอยู่ตรงนี้ที่พิสูจน์ไม่ได้ นี่เป็นเรื่องเกร็ดแทรกเข้ามา เราจะต้องพูดกันต่อไปอีก

รวมความในตอนนี้น่า นรก-สวรรค์เป็นเรื่องพิสูจน์ไม่ได้ ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ว่ามีหรือไม่มี

สำหรับสิ่งที่พิสูจน์ออกมาให้เห็นชัดไม่ได้แบบนี้ ทางพุทธศาสนามีหลักให้ปฏิบัติ คือถือการวางท่าทีเป็นสำคัญ เรื่องบาง

เรื่องถ้ำรอกให้พิสูจน์เสร็จ มนุษย์เลยไม่ต้องทำอะไร ได้แต่รอแบบพวกนักปรัชญา

พวกนักปรัชญาจะเอาให้รู้ความจริงเสียก่อน เช่น รู้ความจริงเกี่ยวกับโลกว่าโลกนี้เป็นอย่างไรแน่ มันเกิดเมื่อไร มันจะไปอย่างไร พวกนักปรัชญาจะเถียงกันใช้สมองใช้สติปัญญาในการโต้เถียง เมื่อแกแย้งตอบเรื่องโลกและชีวิตไม่ได้ เช่น ด้วยวิธีอภิปรัชญา แกก็โต้เถียงกันต่อไป นี่แกก็เถียงกันมาห้าพันปีแล้วโดยประมาณ

ทีนี้ถ้าแกจะต้องเถียงกันจนกว่าจะรู้คำตอบ แล้วจึงจะปฏิบัติได้ เพราะแกอาจจะบอกว่าเรายังไม่รู้ความจริงว่ามันเป็นอย่างไร เราจะไปปฏิบัติกับมันอย่างไร แกจะต้องรอให้รู้ความจริงอันนั้นแล้วจึงจะวางหลักปฏิบัติ แกตายไปแล้วก็ครั้งต่อก็ครั้ง จนกระทั่งลูกหลานเหลนของแกเองก็ตายไปโดยที่ยังทำอะไรไม่ได้ และยังไม่ได้ทำอะไร

พระพุทธศาสนาบอกว่า สำหรับเรื่องอย่างนี้ คือสำหรับเรื่องที่ยังพิสูจน์ไม่ได้ มันสำคัญที่ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ *เรามีวิธีปฏิบัติต่อสิ่งที่ยังพิสูจน์ไม่ได้โดยให้ถือการปฏิบัติที่ไม่ผิด* อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่าการวางท่าที่เป็นสำคัญ นรก-สวรรค์ก็อยู่ในประเภทนี้ การวางท่าที่หรือการที่จะปฏิบัติต่อมันอย่างไรเป็นเรื่องสำคัญกว่า

เป็นอันว่ามีเรื่องที่ต้องพูดสองแง่ คือแง่ว่ามีจริงไหม กับจะวางท่าที่ต่อมันอย่างไร และเน้นแง่การวางท่าที่หรือการปฏิบัติ ที่นี้มาพูดถึงหัวข้อสองอย่างนั้น เอาแง่ที่หนึ่งก่อน

๑. นรก-สวรรค์ มีจริงหรือไม่

แง่ที่หนึ่งคือมีจริงไหมในแง่ของพระพุทธศาสนา และก็จะพูดจำกัดตามที่อาจารย์ได้กำหนดไว้ว่าเฉพาะในพระไตรปิฎก ขอแบ่งว่าพระพุทธศาสนาพูดเรื่องนี้ไว้เป็น ๓ ระดับ

๑) นรก-สวรรค์ หลังตาย

ระดับที่หนึ่ง คือเรื่องนรก-สวรรค์ที่เราพูดกันทั่วไปว่าหลังจากชาตินี้ ตายแล้วไปรับผลกรรมในทางที่ดีและไม่ดี ถ้ารับผลกรรมดีก็ถือว่าไปสวรรค์ ถ้ารับผลกรรมชั่วก็ไปเกิดในนรก เรื่องนรก-สวรรค์แบบนี้ เรียกว่าระดับที่หนึ่ง พระพุทธศาสนาว่าอย่างไร

สำหรับระดับนี้ ถ้าถือตามตัวอักษร พระไตรปิฎกกล่าวไว้มากมาย เมื่อพูดกันตามตัวอักษรก็ต้องบอกว่ามี มีอย่างไร นรก-สวรรค์หลังจากตายนี้มักจะมีในขั้นเฉยถึงเท่านั้น แล้วไม่ค่อยมีคำบรรยาย

ในพระไตรปิฎกเรื่องนี้หาได้ทั่วไป ในคำสรุปท้ายที่แสดงผลของการประพตติดีประพตติชั่ว คือ ในแง่สวรรค์บอกว่า เมื่อแตกกายทำลายขันธลวงลับดับชีพไปแล้ว จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี้ฝ่ายดี ส่วนในฝ่ายร้ายก็กล่าวว่่า เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกก็จะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก สำนวนในบาลีมีอย่างนี้มากมายเหลือเกิน

สำนวนความนี้ไม่ได้บรรยายว่าสวรรค์เป็นอย่างไร นรกเป็นอย่างไร ได้แต่สรุปและโดยมากมาห้อยท้ายกับคำแสดงผลของกรรมดีกรรมชั่ว ซึ่งจะเริ่มด้วยผลที่จะได้รับในชาตินี้ก่อนว่า ผู้มีศีล

ประพาศดีแล้วจะได้ผลอย่างนั้นๆ หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า สุดท้าย หลังจากแตกกายทำลายขันธ์แล้วจะไปสุคติ เช่นว่าเจริญเมตตามี อานิสงส์อย่างนี้ คือหลับเป็นสุข ฝันดีอะไรต่ออะไร บอกลผลดีในปัจจุบันเสร็จแล้วจึงจะห้อยท้ายลงว่า ตายแล้วไปสวรรค์ ไปพรหมโลก เป็นเพียงการเอ่ยถึงผลของการทำดี ทำชั่ว

นอกจากนั้นเราต้องสังเกตด้วยว่า เมื่อพระพุทธรูปเจ้าตรัสถึง เรื่องนรก-สวรรค์นั้น พระองค์ตรัสในข้อความแวดล้อมอย่างไร มีเรื่องราวเป็นมาอย่างไร เราจะสังเกตได้ว่าพระพุทธรูปเจ้าตรัสถึงผล ในปัจจุบันมากมายก่อน แล้วอันนี้ไปห้อยท้ายไว้ เมื่อทราบอย่างนี้แล้วจะได้จัดฐานะของนรก-สวรรค์ได้ถูกต้อง นี่บอกไว้ให้เป็นข้อสังเกต

เป็นอันว่า เราจะพบคำบาลีที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสอยู่บ่อยๆ ว่า เมื่อตายแล้วจะไปนรกหรือสวรรค์ หลังจากได้รับผลกรรมดีกรรมชั่ว ในปัจจุบันนี้แล้ว ตรัสบ่อยๆ โดยไม่มีคำบรรยาย

ข้อความในพระไตรปิฎกส่วนที่มีคำบรรยายว่านรก-สวรรค์ เป็นอย่างไร มีน้อยแห่งเหลือเกิน แห่งที่นับว่ามีคำบรรยายมาก หน่อย กล่าวถึงการลงโทษในนรกเริ่มจากว่าตายไปแล้วเจอมบาล พญายมถามว่า ตอนมีชีวิตอยู่เคยเห็นเทวทูตไหม เทวทูตที่หนึ่ง เป็นอย่างไร เขาตอบไม่ได้ ยมบาลต้องชี้แจงว่า เทวทูตที่หนึ่งคือ เด็กเกิดใหม่ ที่สองคือคนแก่ ที่สามคือคนเจ็บ ที่สี่คือคนถูกลงโทษ ทัณฑ์อาญา ที่ห้าคือคนตาย

ยมบาลอธิบายให้ฟังแล้วก็ชักต่อว่า ท่านเคยเห็นไหม เคยเห็นแล้วท่านเคยได้ความคิดอะไรบ้างไหม มีความสนใจบ้างไหม ในการที่จะต้องเร่งทำความดี ท่านเคยรู้สึกบ้างไหม ไม่เคยเลย ถ้า

อย่างนั้นก็เป็นเรื่องของตัวเองทำกรรมไม่ดี ก็ต้องได้รับโทษ มีการลงอาญา เขาเรียกว่า กรรมกรรม ซึ่ง เป็นวิธีลงโทษในนรกด้วยประการต่างๆ

เรื่องนี้มีมาใน พาลบัณฑิตสูตร และเทวทูตสูตร ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ ถ้าต้องการค้นกับบอกข้อบอกหน้าไปด้วย บอกว่าเล่ม ๑๔ ข้อ ๔๖๗ หน้า ๓๑๑ และเล่ม ๑๔ ข้อ ๕๐๔ หน้า ๓๓๔ สำหรับพระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ก็ไปค้นดูตามข้อ หน้าไม่ตรงกัน เพราะนี่เป็นหน้าบาลี โดยมากพูดถึงนรก ไม่ค่อยพูดถึงสวรรค์

นอกจากนี้ก็ยังมีส่วนแห่งพูดถึงอายุเทวดาในชั้นต่างๆ เช่น ชั้นจาตุมหาราช หรือชั้นโลกบาล ๔ ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แต่ละชั้นมีอายุอยู่นานเท่าไร อย่างนี้มีในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๐ ข้อ ๕๑๐ หน้า ๒๗๓ และไปมีซ้ำในเล่ม ๒๓ ข้อ ๑๓๑-๑๓๕ หน้า ๒๕๓-๒๖๙ และยังมีอายุมนุษย์ถึงรูปพรหม แสดงไว้ในฝ่ายอภิธรรม พระไตรปิฎกเล่ม ๓๕ ข้อ ๑๑๐๖-๑๑๐๗ หน้า ๕๖๘-๕๗๒

บางแห่งแสดงเรื่องราวว่าในวัน ๘ คำ ทำวมหาราช ๔ คือ ทำวโลกบาล ๔ จะส่งอำมาตย์มาเที่ยวดูในหมู่มนุษย์ ว่ามนุษย์ประพฤติดีปฏิบัติชอบหรือเปล่า ถ้าเป็นวัน ๑๔ คำ โอรสมาเที่ยวดู ถ้าเป็นวัน ๑๕ คำ ก็เสด็จมาเที่ยวตรวจดูเอง แล้วกลับไปแจ้งข่าวต่อที่ประชุมเทวดาในสุธรรมสภา สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมีพระอินทร์เป็นประธานว่า เดียวนี้มนุษย์โดยมากประพฤติดีหรือประพฤติชั่ว ถ้ามนุษย์ประพฤติดี เทวดาก็จะดีใจ ว่าต่อไปสวรรค์จะมีคนมาเกิดเยอะ ถ้าหากมนุษย์ประพฤติชั่วมาก เทวดาก็จะเสียใจ ว่าต่อไปฝ่ายเทวโลกจะมีแต่เสื่อมลง อะไรทำนองนี้ เรื่องอย่างนี้

ก็มีในเล่ม ๒๐ เหมือนกัน ข้อ ๔๗๖ หน้า ๑๘๐ เป็นการกล่าวแทรก อยู่บางแห่ง มีไม่สู้มาก

นอกจากนี้ก็มีกระเส็นกระสาย เล็กๆ น้อยๆ ขึ้นนรก ๑๐ ชุม ก็มีในพระไตรปิฎกด้วย คือในเล่ม ๒๔ อังคุตตรนิกาย ทสก-นิบาต ข้อ ๘๙ หน้า ๑๘๕ และนรก ๘ มีในคาคาชาดก เล่ม ๒๘ ข้อ ๙๒ หน้า ๓๙ อันนี้ก็พื้นฐานให้orroกถาได้นำมาชี้แจงอธิบาย เรื่องนรกต่างๆ แจกแจงให้เราเห็นเรื่องราวพิสดารยิ่งขึ้น แต่ในที่นี้ จะไม่พูดถึง

คัมภีร์ในกลุ่มชาดก คือในขุททกนิกาย เป็นแหล่งที่จะหา เรื่องราวคำบรรยายเกี่ยวกับสภาพในนรกและสวรรค์ได้มากกว่าที่อื่น *เนมิราชชาดก* ในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๘ ข้อ ๕๒๕-๕๙๙ หน้า ๑๙๘-๒๒๓ เป็นเรื่องการไปทัศนจักรนรกและสวรรค์โดยตรงทีเดียว (ใน*มมเทวสูตร* ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๓ ข้อ ๔๕๘-๔๖๐ หน้า ๔๒๑-๔๒๔ ก็มีเรื่องที่พระเจ้านิมิหรือนิมิราช กษัตริย์ทรงธรรม เป็นธรรมราชา แห่งมถิลานคร ได้รับเชิญจากพระอินทร์ไปพบกับเหล่าเทวดาในที่สุดธรรมเทวสภา ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์)

คัมภีร์เปตวัตถุ ที่ว่าด้วยเรื่องของเปรต แม้จะต่างภพกับนรก แต่ก็อยู่ในประเภททอบายเหมือนกัน ถ้ารับเข้ามาพิจารณาด้วย ก็จะได้*คัมภีร์เปตวัตถุ*และ*วิมานวัตถุ*เข้ามาร่วมในกลุ่มนี้ด้วย และจะพบเรื่องราวมากมายทีเดียว ได้แก่ พระไตรปิฎก เล่ม ๒๖ ข้อ ๑-๑๓๖ หน้า ๑-๒๕๙

แม้ในพระไตรปิฎกจะได้พูดถึงนรก-สวรรค์แบบนี้ เราก็อย่าเอาไปวุ่นกับการเขียนภาพและคำบรรยายในวรรณคดีให้มากนัก เพราะวรรณคดีบวกลบจินตนาการเข้าไป ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของกวี

แม้จะบรรยายอารมณ์มนุษย์ ก็ต้องบรรยายให้เห็นภาพ เมื่อจะบรรยายนรก-สวรรค์ก็ต้องพูดให้เห็นจริงเห็นจัง หรือจะมาเขียนเป็นภาพประกอบ จะให้คนธรรมดาเกิดความสนใจ ก็ต้องนำเสนอในรูปแบบที่ทำให้เกิดความเข้าใจง่าย เทียบเคียงหรือประยุกต์เข้ากับสิ่งที่คนรู้เห็นกันในยุคนั้นถึงนั้น เพราะฉะนั้นเราจะเอาวรรณคดีรุ่นหลังๆ หรือภาพตามฝาผนังเป็นมาตรฐานไม่ได้ เพราะนี่เป็นรูปของการทำให้ง่ายแล้ว จะว่าตามนั้นทีเดียวไม่ได้

ก็เป็นอันว่า ในแง่ที่หนึ่ง สำหรับคำถามว่า นรก-สวรรค์หลังจากตายในพระไตรปิฎกมีไหม? เมื่อถือตามตัวอักษรก็เป็นอันว่ามีดังที่กล่าวมาแล้ว

ส่วนที่ว่าอาจมีบางท่านแสดงความคิดเห็นว่าเรื่องนี้สัมพันธ์กับความเชื่อที่มีดั้งเดิม เช่นว่าพระพุทธเจ้าอาจจะตรัสไปตามที่คนเชื่อกันอยู่ นั่นก็เป็นเรื่องที่เราจะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไป นอกจากนี้ใครจะตีความอย่างไรต่อไปอาตมาไม่เกี่ยว

๒) นรก-สวรรค์ ที่อยู่ในใจ

ต่อไประดับที่สองเลย เพื่อย่นเวลา นรก-สวรรค์ในระดับที่สองก็คือที่เราพูดกันว่า "สวรรค์ในอก นรกในใจ" เป็นเรื่องที่มีในชาตินี้

นรก-สวรรค์แม้ในชาติหน้า ก็สืบไปจากที่มีในชาตินี้ เพราะอะไร เพราะมันอยู่ในสภาพจิต ภูมิของจิต ชั้นของจิต ระดับของจิต ใจ จิตของเรามีคุณภาพหรือคุณสมบัติอยู่ในระดับไหน ถึงเวลาตาย ถ้าระดับจิตเป็นนรกก็ไปนรก ถ้าระดับจิตเป็นสวรรค์ก็ไปสวรรค์ นี่เกี่ยวกับสภาพจิตที่เป็นอยู่ตลอดเวลา

ที่พูดมานั้นคือ เมื่อว่าโดยหลักทั่วไป ในการดำเนินชีวิต

ประจำวัน ซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานหลายๆ ปี ระดับจิตของเราอยู่แค่นั้น เวลาตายโดยทั่วไป ถ้าไม่ใช่ภพเวียนเกิด มันก็อยู่ในระดับนั้นแหละ ส่วนในภพเวียนเกิด ถ้าเวลาตายนึกถึงอารมณ์ที่ดี เช่นทำกรรมชั่วมามาก แต่เวลาตายนึกถึงสิ่งที่ดี ก็ไปเกิดดีได้ ถ้าหากเวลาอยู่ทำกรรมดี แต่เวลาตายเกิดจิตเศร้าหมอง ระดับจิตตกลงไป ก็ไปเกิดในที่ต่ำ

เมื่อการไปเกิดขึ้นอยู่กับระดับจิตอย่างนี้ ก็หมายความว่าเราพร้อมจะไปนรกหรือสวรรค์ได้ตั้งแต่ปัจจุบัน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า คนที่จะไปนรกก็คือคนที่จิตใจอยู่ในระดับนรกอยู่แล้วในชาตินี้ ส่วนคนที่จะไปสวรรค์ก็คือคนที่มีจิตใจในระดับสวรรค์อยู่แล้ว

ตกลงว่า เรื่องนรก-สวรรค์นี้มีตั้งแต่เดิมนี่อยู่แล้ว ปัจจุบันนี้เองมันส่อข้างหน้า เพราะฉะนั้น ถ้าจะคาดการณ์เรื่องข้างหน้า เราไม่จำเป็นต้องไปพูดถึงสวรรค์ที่ไกลด้วยซ้ำ เอาปัจจุบันนี้เป็นเกณฑ์ เพราะคนเราสร้างสมกรรมด้วยชีวิตที่เป็นอยู่ สร้างระดับจิตของตนไว้ สังสมระดับจิต ซึ่งทำให้พร้อมอยู่เสมอ

เพราะฉะนั้น เรื่องสวรรค์ในอนกนรกในใจก็ย่อมมีได้ตามหลักนี้ คือระดับจิตของเรานั้นเอง ที่มันอยู่ในนรกหรือสวรรค์ ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในนรก ก็เป็นนรกและไปนรก ถ้าระดับจิตของเราอยู่ในสวรรค์ ก็เป็นสวรรค์และไปสวรรค์

เอาละ ทีนี้ เราทำกรรมดีหรือกรรมชั่วไว้ เรารู้ เรามีความรู้ลึกเป็นประสบการณ์เฉพาะตัวเกี่ยวกับกรรมดี-กรรมชั่วที่ทำไว้ ถ้าทำกรรมชั่วไว้ เราารู้สึกเดือดร้อนใจ ทางพระท่านใช้คำว่า “วิปฏิสาร” ความวิปฏิสารนี้แหละ เป็นสภาพจิตที่เป็นทุกข์ซึ่งนับเป็นนรก หรืออีกอย่างหนึ่ง ในนิวรรณ์ ๕ ก็มีข้อหนึ่งว่า “กุกกุงจะ”

อันได้แก่ความไม่สบายใจ กังวลใจ รำคาญใจ ไม่สบาย เดือดร้อน
ใจว่าสิ่งที่ดีเราไม่ได้ทำ ได้แต่ทำสิ่งที่ชั่ว ที่ไม่ดี

ในทางตรงข้าม ถ้าทำกรรมดีก็เกิดปราโมทย์ มีปีติ มีความ
อบอุ่นใจ อิ่มเอิบ ร่าเริง บันเทิง เบิกบานใจ มีความเปรมใจ มีความ
สุข จิตใจอยู่ในระดับสวรรค์ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องสวรรค์ในอก นรกในใจ

ถ้าพูดถึงเรื่องวิปัสสนา และเรื่องปิติปราโมทย์ ในการทำชั่ว
และทำดีอย่างนี้ มันก็มีในพระไตรปิฎกมากมายเช่นเดียวกัน ไม่จำ
เป็นจะต้องอ้างขึ้นมาเลย เป็นอันว่านรก-สวรรค์แห่งนี้เป็นเรื่องระดับ
จิต ซึ่งมีอยู่แล้วตั้งแต่ปัจจุบัน

๓) นรก-สวรรค์ แต่ละขณะจิต

ที่นี้ไปสู่ระดับที่สาม จะพูดในแง่หลักวิชาการก่อน เรื่อง
วิจารณ์ไว้ทีหลัง คือการที่เราปรุงแต่งสร้างนรก-สวรรค์ของเราเอง
ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน

ท่านกล่าวว่า คนที่ยังไม่รู้วิธีสังข ๔ ยังไม่แห่งตลอดสังข
ธรรม ไม่เข้าใจในหลักการแห่งสังขจะของอริยชน ก็ยังปรุงแต่งสร้าง
สวรรค์-นรกกันอยู่ตลอดเวลา ด้วยอายตนะของเรานั้นแหละ คือ
ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจของเรา ข้อนี้ก็คล้ายๆ กับข้อที่ ๒
แต่เป็นเรื่องละเอียดอ่อนขึ้นไปเท่านั้นเอง คือเป็นเรื่องสัมพันธ์กับ
สภาพและระดับจิตใจ

เมื่อเรายังเป็นปุถุชน เราก็ยังปรุงแต่งอยู่เสมอ เมื่อเรายังมี
ความรู้สึกด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เราก็ยังปรุงแต่งอยู่เรื่อยไป
คือปรุงแต่งด้วยกิเลส มีความดี-ความชั่ว มีกุศล-อกุศลในจิตของ
เราเอง

การปรุงแต่งอย่างนี้เป็นเรื่องของปฏิกิริยาต่อสิ่งที่รับเข้ามา เช่นเมื่อเราได้เห็นสิ่งที่สวยงาม เราชอบใจ เราก็มีความสุข ได้เห็นสิ่งที่เราไม่ชอบ เราชังใจ ก็เกิดทุกข์ หรือว่าเราได้รับประทานอาหาร ได้กินขนม ลิ้นได้รับรสที่อร่อย เราก็มีความสุข ถ้าหากเราได้รับรสที่ขม ไม่อร่อย เราก็มีความทุกข์ อันนี้เป็นเรื่องธรรมดา

ที่นี้บางทีเราปรุงแต่งจากข้างในออกไป คือไม่ใช่สิ่งภายนอกฝ่ายเดียวที่ปรุงแต่ง แต่เราปรุงแต่งขึ้นเอง เช่นใจคอเราไม่ดี เราเกิดความโกรธ เกิดอารมณ์ค้าง เลยเห็นอะไรชังใจไปหมด ทั้งที่คนหรือของนั้นไม่ได้ทำอะไรเรา ไม่ได้มาเบียดเบียน ไม่ได้มุ่งมาที่เราเลยด้วยซ้ำ คนโน้นเดินมาตีๆ ไม่ได้ทำกิริยากระทบกระทั่งเรา แต่เรามองเห็นเป็นว่าเขาล้อเรา หรือสำคัญว่าเรามีใจคิดไม่ดีต่อเราต่างๆ นานา เพราะใจของเราเองปรุงแต่ง อาศัยพื้นจิตของเราไม่ดีอยู่แล้ว มีอกุศลขึ้นมาในใจ ใจเราไม่ดี มองอะไรชังใจไปหมด มีทุกข์เรื่อย ๆ ตลอดวัน

แต่ถ้าเราใจดี บางทีไปประสบอะไรที่ดีใจขึ้นมา วันนั้นเลยยิ้มได้ทั้งวัน เห็นอะไรดีไปหมด อย่างนี้เรียกว่าการปรุงแต่งสวรรค์-นรกของเรา เพราะว่าการปรุงแต่งอย่างนี้เป็นเรื่องทันตาทันใจอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องรอชาติหน้า อยู่ที่การสร้างจิตใจของเรา

ถ้าจิตใจของเรามีภูมิธรรมดี สร้างกุศลไว้มาก ทำจิตใจให้อิมเอิบเป็นสุข รู้จักมองในแง่ดี ก็รับอารมณ์ที่เป็นสุขไว้ได้มาก แต่ถ้าเราสร้างพื้นภูมิจิตสะสมไว้ในทางที่ทำให้จิตมีกิเลสมาก มีกิเลสต่างๆ ที่ทำให้จิตเศร้าหมองบ่อยๆ เราก็จะสร้างนรกของเราเรื่อยไป ไม่ว่าจะไปเห็นอะไรก็รู้สึกไม่ดี ไปไหนใจก็ไม่สบาย มีแต่ความทุกข์มากมาย

ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ยังไม่ต้องคิดเลยไปถึงนรก-สวรรค์ชาติหน้า เพราะปัจจุบันที่เป็นอยู่กลายเป็นเรื่องที่เราควรจะได้ใส่ใจใฝ่มากกว่า และเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเราได้รับผลอยู่ตลอดเวลา นรก-สวรรค์ข้างหน้ายังไกล มองง่ายๆ ว่า เมื่อในปัจจุบันเรามีแต่ความเร่าร้อนขุ่นมัวเป็นทุกข์อยู่เสมอ ก็น่ากลัวว่าเราจะไปไม่ดี

ฉะนั้น ท่านจึงให้เอาใจใฝ่ในนรก-สวรรค์ที่มีอยู่ตลอดเวลา ที่เราปรุงแต่งอยู่เรื่อยๆ และสอนให้เรายกระดับจิตใจขึ้นไป คือ

ขั้นต้น ถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางไม่ดี มีกิเลส โลภะ โทสะ โมหะมาก มันก็ทำให้รับอารมณ์โดยปรุงแต่งสร้างนรกขึ้นมา มาก ถ้าเราสร้างสมพื้นจิตใจไว้ในทางดี มีเมตตา มีใจกว้างเผื่อแผ่ สร้างปัญญาไว้มาก ใจเราดีมีความโล่งโปร่งสบาย เราก็สร้างสวรรค์ได้และมีสวรรค์อยู่เสมอ แม้ว่าสภาพแวดล้อมอาจไม่ดีเท่าที่ควร แต่เราทำจิตของเราได้ ใจเราสบาย มันก็สามารถทำสภาพที่จะนำไปนรกให้กลายเป็นสวรรค์ไปได้

ในขั้นสูงขึ้นไปอีก เรามีปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทำให้เราเข้าใจโลกและชีวิตดี ทำให้วางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายถูกต้อง ในกรณีอย่างนี้ ท่านว่ามันพ้นเลยเรื่องนรก-สวรรค์ไปแล้ว คือมีจิตใจปลอดโปร่งแจ่มใสอยู่ตลอดเวลา มีความสบายทันตาในปัจจุบัน ไม่ต้องพูดถึงข้างหน้า ซึ่งเนื่องไปจากปัจจุบันนี้ ก็จะต้องไปด้วยดีด้วย

ปัจจุบันนี้แหละเป็นสิ่งที่แน่นอน เราได้รับผลอยู่ในขณะนี้แล้ว และเป็นเครื่องส่องส่องถึงข้างหน้าต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาจึงถือเรื่องปัจจุบันนี้เป็นสำคัญ เพราะ

๑. เราได้รับผลทันที เราได้รับผลเห็นอยู่ชัดๆ แน่นนอน

๒. ข้างหน้าก็เป็นผลสืบไปจากปัจจุบันนี้เอง เอาปัจจุบันนี้ไปทำนายข้างหน้าได้

เพราะฉะนั้น ปัจจุบันจึงสำคัญกว่าทั้งสองประการ ถึงมองข้างหน้าก็ต้องมองที่ปัจจุบันออกไปเป็นสำคัญ

เรื่องนรก-สวรรค์ในแง่ของการปรุงแต่งในชีวิตประจำวัน และตลอดเวลา หรือนรก-สวรรค์ที่เราปรุงแต่งขึ้นมาเรื่อยๆ นี้ ก็มีมาในพระไตรปิฎก คือนรกที่เกิดพร้อมกับการได้เห็นได้ยิน ได้รับรู้ ทางอายตนะต่างๆ กล่าวคืออาการที่อินทรีย์ หรืออายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้รับรู้แต่สิ่งที่ไม่ดีไม่น่าพอใจ อย่างนี้ท่านเรียกว่า “ฉผัสสายตนิกนรก” หรือในทางตรงข้ามก็เป็น “ฉผัสสายตนิก-สวรรค์” แล้วแต่ว่าเป็นฝ่ายนรกหรือสวรรค์ อันนี้มาในพระไตรปิฎก เล่ม ๑๘ ข้อ ๒๑๔ หน้า ๑๕๘

อีกแห่งหนึ่งคล้ายๆ กันเฉพาะเรื่องนรกคือ “มหาปริฟ้าहनรก” มาในเล่ม ๑๙ ข้อ ๑๗๓๑ หน้า ๕๖๒ ท่านว่า นรกที่ว่ำนั้นไม่หนักหนาเท่า นรกที่ประสบบอยู่ในปัจจุบัน ที่คนผู้มีอริชชาไม่รู้อรียสังแล้ว ปรุงแต่งทุกขขึ้นมาแผดเผาตัวเอง

นี่คือนรก-สวรรค์ระดับที่ ๓ ซึ่งพุทธศาสนาเน้นมาก คำว่า “ฉผัสสายตนะ” แปลว่า อายตนะที่รับรู้ทั้ง ๖ หมายความว่า นรกหรือสวรรค์เกิดที่อายตนะรับรู้ทั้ง ๖ นั้นเอง

สาระของนรก-สวรรค์คืออะไร มันก็เป็นเรื่องของ การรับอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเท่านั้นเอง

เราไปสวรรค์ ว่าตามทีพุดไว้ในวรรณคดี ก็ได้สิ่งที่รับรู้คือ อารมณ์ของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้เห็นสิ่งที่สวยงาม ได้ยินเสียงดนตรีทิพย์ ไพเราะเสนาะ ทางจมูกได้กลิ่นหอมหวล และลิ้นได้รับ

รชที่ดื้อร่อย ภายสัมผัสสิ่งนุ่มนวล ใจปลาบปลืมเพลิดเพลิน ก็เป็น
เรื่องของอายตนะทั้งนั้น

คนไปนรกก็ได้รับความทรมาน ได้เห็น ได้ยินแต่สิ่งที่ไม่ดี
จนกระทั่งร่างกายถูกบีบคั้นต่างๆ ก็เป็นเรื่องของอายตนะทั้งนั้น

ที่จริงปัจจุบันเราก็ได้รับรู้ทางอายตนะเหล่านี้อยู่แล้ว ไม่ว่าจะ
นรก-สวรรค์ข้างหน้าหรือนรก-สวรรค์เวลานี้ มันก็อยู่ที่อายตนะรับรู้
นี้เอง ถ้าเอาสาระแล้วมันไม่ได้ไปไหนเลย อยู่แค่นี้

ตกลงว่า ตามหลักการนี้ เราจะต้องรู้จักนรก-สวรรค์ทั้ง ๓
ระดับ และแก่นแท้ของนรก-สวรรค์ก็อยู่ที่ระดับที่สามที่ว่านี้

นรกระดับที่หนึ่ง หลังจากตาย ไกลตัว ยังไม่ได้รับ ปัจจุบัน
เรายังไม่รู้สึกรู้สีก แล้วมันก็เเนื่องไปจากปัจจุบันด้วย ต้องสร้างใน
ปัจจุบัน

ต่อมาในระดับที่สอง สวรรค์ในอก นรกในใจ ก็อยู่ที่ชีวิตที่
สร้างภูมิระดับจิตในปัจจุบัน แต่ยังเป็นเรื่องที่มีเป็นครั้งคราว
เพราะเอาเฉพาะที่เป็นเรื่องใหญ่

พอมานะดับที่สาม ก็ละเอียดลเอียดเป็นไปอยู่ประจำ
ตลอดทุกเวลาที่รับอารมณ์ ขณะนี้ถ้าเราสร้างความรู้สึกที่ดี ก็ทำให้
เกิดสวรรค์ได้เดี๋ยวนี

สมมติว่าใจไม่สบาย เอ ฟังเรื่องนี้ไม่น่าสนใจ ชักรำคาญ
เห็นอะไรไม่ดีไปหมด ชักกลุ้ม แต่ถ้าทำใจให้ดีขึ้นมาว่า เอ นี่เป็น
เรื่องสำคัญ ถึงจะยากหน่อย ก็ควรพยายามเอาใจใส่ให้ดี สร้าง
ฉันทะ ให้อยากรู้ ทำอารมณ์ดีให้ใจสบายขึ้นมา ก็มองอะไรชักจะดี
ขึ้นไปหมด สวรรค์เริ่มมาแล้ว

สวรรค์ที่มีในปัจจุบันนี้ แม้จะละเอียดอ่อนจนเราอาจจะนึกว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่อย่าลืมว่าการสร้างนรก-สวรรค์ใหญ่ๆ ก็มาจากสร้างเล็กๆ น้อยๆ นี้อย่างนี้เอง คือ จากอารมณ์ที่ละเมียดละไมตลอดเวลาซึ่งละเอียดอ่อน คนเราสร้างบุคลิกลักษณะสร้างสมนิสัยใจคอจากอะไร ก็จากความคิดและพฤติกรรมทุกขณะจิต จากการดำรงชีวิตประจำวันทีละเล็กทีละน้อย ถ้าพยายามสร้างจิตใจของเราให้ดี ทำอารมณ์ให้ดี ค่อยเป็นค่อยไป ทำใจต่อสิ่งต่างๆ ให้ถูกต้อง บุคลิกก็ดีขึ้น จิตใจก็สบายขึ้น อะไรๆ ก็ดีขึ้น นี่เป็นการสร้างสมระยะยาว เก็บเล็กผสมน้อย

ก็เหมือนในทางวัตถุ เราต้องรู้จักเก็บออม ทางด้านจิตใจก็ต้องมีการสะสม นี่ยังเป็นเรื่องที่ท่านให้มามองในระดับที่สามซึ่งจะไปเป็นเหตุของสวรรค์-นรกอันใหญ่ต่อไปข้างหน้า และเป็นเรื่องที่เราต้องประสบตลอดเวลา ควรให้ความสำคัญกับมัน อย่าไปคิดว่าเป็นเรื่องเล็กเรื่องน้อย และถ้าเราทำได้ เราก็ได้รับผลในปัจจุบันนี้เลย เราจะไม่ต้องทรมานเพราะนรก เราจะมีจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดผ่องใสสบายและพบสวรรค์อยู่เรื่อยๆ

เอาละ นี่เป็นเรื่องของนรก-สวรรค์ในแง่ของความมีอยู่ ซึ่งแยกเป็น ๓ ระดับ

๒. ทำทัฬหะ (พหุศาสตร์) ต่อเรื่องนรก-สวรรค์

ที่นี้พูดถึงการวางท่าที ซึ่งเป็นหัวข้อที่สอง การวางท่าทีเป็นหัวข้อที่บอกแล้วว่าสำคัญ การวางท่าทีสำคัญกว่าความมีจริงหรือไม่ ตอบได้ว่าสำคัญกว่าแง่ที่พูดถึงนรก-สวรรค์หลังตาย แต่มันจะไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับนรก-สวรรค์ระดับที่สาม เพราะการวางท่าทีว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร จะสอดคล้องกับสิ่งที่ปฏิบัติได้ซึ่งอยู่ในระดับที่สาม หรือรองลงไปก็ระดับที่สอง

๑) ต้องมีศรัทธา

ขอย้อนหลังหน่อย เมื่อพูดถึงท่าทีก็ต้องย้อนมาตั้งแต่ระดับที่หนึ่ง คือ นรก-สวรรค์หลังจากตายแล้ว ที่เป็นแหล่งเป็นโลกเป็นภพซึ่งเราจะไปรับผลกรรม หรือพูดตามแบบศาสนาที่มีเทพเจ้าสูงสุดว่าจะไปรับโทษ รับรางวัล

นรก-สวรรค์ระดับนี้ ได้บอกแล้วว่าเป็นเรื่องที่เรากันสามัญไม่อาจพิสูจน์ได้ ไม่ว่าจะในทางลบหรือทางบวก เมื่อพิสูจน์ไม่ได้ ก็ต้องขึ้นกับศรัทธา ว่าอันนี้ถ้าทางศาสนาสอนไว้ จะเชื่อไหม? อยู่ที่นั่นเท่านั้นเอง

ส่วนในทางพุทธศาสนานั้น ก็บอกว่าให้เชื่ออย่างมีเหตุผล สำหรับสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ ในเมื่อจะต้องเอาทางศรัทธา ก็ต้องให้ได้หลักก่อน

ศรัทธา คือการไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น หรือพูดในแง่หนึ่งคือเราฝากปัญญาไว้กับคนอื่น หมายความว่าเราไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเอง จึงไปยอมรับความรู้ของคนอื่น ไว้วางใจในความรู้ของเขา เขาบอกว่าตรงนั้นมีของอย่างนั้นๆ เราจะเชื่อไหม ถ้าเราไว้วางใจในความรู้ของเขา เราก็เชื่อเราก็ฝากปัญญาไว้กับเขา

แต่ถ้าเมื่อใดเรารู้เห็นด้วยตนเอง เราไม่ต้องฝากปัญญาไว้กับผู้อื่น เราก็ไม่ต้องเชื่อใคร แต่เราจะต้องรู้เห็นจริงๆ ซึ่งเลยขั้นศรัทธา

ตอนนี้เรื่องนรก-สวรรค์เรายังไม่รู้เห็นด้วยตนเอง ก็มีปัญหาว่า เราจะยอมฝากปัญญาไว้กับผู้อื่นไหม? ทีนี้คนที่เราจะฝากปัญญาไว้ เราก็ต้องคิดว่าน่าเชื่อหรือไม่ ถ้าจะเชื่อเราก็ต้องดูภาวะแวดล้อม

โดยมากคนเราจะอาศัยสิ่งต่อไปนี้เป็นเครื่องช่วยชักจูง ให้มอบความไว้วางใจในปัญญาของผู้อื่น คือ

๑. ด้านที่หนึ่ง **ดูที่ปัญญา** คือมองดูว่า ตามปกติคนผู้นี้เป็นคนมีความรู้ มีปัญญาจริงไหม? คำสั่งสอนของศาสนานี้ เช่นอย่างพุทธศาสนา ก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนหลักธรรมโดยทั่วไปนี้ มีเหตุผลไหม? เป็นความจริงไหม? ถ้าเห็นว่าคำสั่งสอนของท่านเท่าที่เรารู้และเข้าใจได้ คือเท่าที่ปัญญาของเราจะหยั่งถึงได้ และเท่าที่เราผ่านมา ล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น ก็ทำให้พลอยเชื่อสิ่งที่เรายังไม่รู้ไม่เห็นด้วยตนเอง

เราคิดว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสมานั้น เท่าที่เรามองเห็นได้ ก็เป็นความจริง เราจึงเห็นว่าพระองค์มีปัญญาพอที่เราจะฝากปัญญาของเราไว้กับท่านได้ เราจึงเกิดศรัทธาขึ้นเป็นขั้นที่หนึ่ง

๒. ด้านที่สอง ดูที่ *เจตนา* ซึ่งเป็นความปรารถนาดี อันนี้เป็นเหตุแห่งความไว้วางใจอีกด้านหนึ่ง ถ้าคนเขามีปัญญาแต่เขาไม่หวังดี เขาอาจจะหลอกเรา แต่ถ้าเขาต้องการช่วยเหลือเรา เขามีแต่เมตตา ปรารถนาดีต่อเราอย่างจริงใจ เราก็ศรัทธาได้เพราะน่าไว้วางใจ เพราะฉะนั้น เรื่องของศรัทธา หลักใหญ่ก็อยู่ที่ว่า บุคคลผู้นั้น

๑. มีความรู้จริง มีปัญญาจริง สมควรเชื่อไหม?

๒. เป็นผู้มีความปรารถนาดี มีเมตตากรุณา จริงใจไหม?

การที่จะมีเมตตากรุณาและจริงใจหรือไม่ ก็อยู่ที่เหตุปัจจัยประกอบ เช่นว่าท่านมีเบื้องหลังที่จะหวังได้อะไรจากเราไหม? ถ้าจะหลอกเรา จะหลอกเราไปทำไม หรือตามปกติท่านเป็นผู้มีความประพฤติบริสุทธิ์ไหม? ที่จะทำให้เราเห็นว่าเป็นผู้มีความหวังดี ปรารถนาดีต่อเราอย่างแท้จริง

เหมือนอย่างพ่อแม่ เมื่อเราเป็นเด็กๆ ยังมีความรู้ไม่พอ ยังเล็กอยู่ เราก็ต้องทำอะไรๆ โดยอาศัยความเชื่อเท่านั้น โดยเฉพาะพ่อแม่เป็นผู้หวังดี เราเกิดความไว้วางใจ เราก็เชื่อ โดยเป็นไปเอง

เราอยู่ในโลก เราอยู่ด้วยความเชื่อมากมาย เรายังรถยนต์โดยสารมาเราไม่เคยพิสูจน์เครื่องยนต์ว่ามันเรียบริยหรือไม่ เราเคยไปพิสูจน์ทุกอย่างใหม่ มันวิ่งๆ ไป เครื่องอุปกรณ์หรือส่วนประกอบอาจหลุดได้ หรือเวลานี้นั่งอยู่บนกุฏิ เอ เสากุฏินี้เขาหล่อไว้ดีหรือเปล่า เราไม่เคยตรวจเลย คานไม้ที่ทำไว้อยู่ในที่ถูกต้องมันคงหรือเปล่า เกิดนั่งๆ อยู่มันหล่นลงมาก็ดมดนะสิ อะไรอย่างนี้

มนุษย์เราอยู่ด้วยความไว้วางใจ ต้องอาศัยศรัทธา โดยบางที่ไม่รู้ตัวเลย มันเป็นไปเองในชีวิตประจำวัน ทั้งที่ความจริงเราไม่ได้พิสูจน์ เราไม่ได้รู้เห็นอะไรทุกอย่าง เราเชื่อโดยเราเห็นว่าเขาไม่

ได้มาหลอกลวงอะไรเรา เพียงแค่นี้เราก็มั่นใจในขั้นพื้นฐานไปแล้ว

สำหรับในทางพุทธศาสนา ก็เป็นอันมาพิจารณากันว่า

๑. พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีปัญญามาก เท่าที่แสดงออกเป็น คำสั่งสอนต่างๆ นั้นเป็นจริง มีเหตุผลน่าเชื่อถือไหม?

๒. พระองค์มีความปรารถนาดี มีเมตตากรุณา สอนเรา โดยบริสุทธิ์พระทัย ต้องการให้เราได้รับประโยชน์ใช่ไหม?

ถ้าหากเรามั่นใจในพระองค์โดยเหตุผลทั้งสองประการ เราก็มีศรัทธา พระองค์สอนเรื่องนรก-สวรรค์ว่าชาติหน้ามีจริงหรือเปล่า ถ้าเรามีศรัทธาเราก็น้อมไปทางที่จะเชื่อตามที่มึนหลักฐานว่า พระองค์ได้ตรัสไว้ เรื่องก็เป็นอย่างนั้น เป็นอันตกลงว่า นรก-สวรรค์ ชั้นนี้อยู่ที่ศรัทธา

๒) ต้องพิจารณาเหตุผล

แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า จะเชื่อหรือไม่ก็ไม่เป็นไร ไม่ได้ถือเป็นเรื่องที่ต้องเชื่อ ในพุทธศาสนาไม่มีการบังคับ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพบกับคนที่ยังไม่เชื่อ ไม่มีศรัทธา พระองค์ก็ทรงสอนให้มีทำที่ อย่างที่สอง คือทำที่ในภพที่ยังไม่มีศรัทธา เช่นที่ตรัสในกาลามสูตร

เรื่องมีว่า พระพุทธเจ้าทรงพบกับกาลามชน พวกนี้ยังไม่ นับถือลัทธิศาสนาไหนทั้งนั้น แต่ได้พบกับพวกเจ้าลัทธิต่างๆ ที่ผ่านไปมา เขาก็ถามปัญหา พวกเจ้าลัทธิเหล่านั้นซึ่งสอนต่างๆ กันไป ต่างก็ว่าของตนจริง ของพวกอื่นเหลวไหล เลยไม่รู้จะเชื่อใคร

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านมาในถิ่นของเขา คนพวกนี้ก็ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสว่า

อย่าให้ว่าเลยใครจริงใครเท็จ ไม่ต้องพูด พระองค์ตรัสว่า อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ยินได้ฟังตามกันมา หรือเรียนต่อกันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะข่าวเล่าลือ อย่าเชื่อเพียงเพราะมีเขียนในตำรา หรือเพียงเพราะเห็นว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา ฯลฯ พระองค์ตรัสหลักกาลามสูตรที่มี ๑๐ ข้อ ให้เราพิจารณาด้วยตนเอง

ตอนท้ายพระองค์ตรัสยกตัวอย่าง ซึ่งมาเข้าเรื่องนรก-สวรรค์ และกรรมดี-กรรมชั่ว กุศล-อกุศล ทรงสอนให้พิจารณาในปัจจุบันนี้ว่าสิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เป็นกุศล ทำแล้วมันเกื้อกูลแก่ชีวิตของตนเอง มันดีต่อตัวเราใหม่ ดีต่อผู้อื่นใหม่ เป็นผลดีต่อทั้งสองฝ่ายใช่ไหม แต่ถ้าเป็นอกุศล มันดีต่อชีวิตจิตใจของเราใหม่ ดีต่อผู้อื่นใหม่ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นใหม่ บางทีดีต่อเรา แต่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น หรือมันดีเพียงที่เราเห็นในชั่วสายตามองสั้นๆ แคบๆ แต่ที่จริงเป็นผลร้ายแก่ตัวเราเอง เราพิจารณารอบคอบหรือยัง

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าสิ่งที่ เป็นกุศลดีงาม ก็คือ เป็นประโยชน์ต่อชีวิต เกื้อกูลอย่างแท้จริงแก่ชีวิตจิตใจของเราระยะยาว และแก่ผู้อื่น แก่สังคม เมื่อพิจารณาและมองเห็นอย่างนี้แล้ว ถ้ามองว่าอย่างไรสมควรทำ อย่างไรไม่ควรทำ ก็เห็นว่าสิ่งที่ดีงามคือสิ่งที่ทำด้วยจิตใจที่ไม่ใช่เพราะโลก โกรธ หลง เกิดจากจิตใจที่มีเมตตา มีความเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีปัญญา ทำด้วยจิตแบบนี้ดีกว่า ควรจะทำ นี้ว่ากันให้เห็นในปัจจุบันนี้เลย

พระองค์ตรัสต่อไปว่า ถ้าเราทำดี บังเกิดผลดีเป็นสิ่งที่เกื้อกูลในปัจจุบันแล้ว หากว่าสวรรค์มีจริงนรกมีจริง เราก็ไม่ต้องไปตกนรก ไม่ต้องไปรับผลร้าย เราจะไปสวรรค์ ได้รับผลดี ก็เป็นกำไรเพิ่มเติมขึ้น แต่ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลคือความชั่ว เกิดจากโลก โกรธ

หลง ในปัจจุบันนี้มันก็ไม่เกิดกฏแก่จิตใจ และเป็นการเบียดเบียน ไม่เกิดกฏแก่สังคม เป็นอันว่าผลเสียเกิดขึ้นในโลกตั้งแต่ชาตินี้แล้ว เมื่อตายไป ถ้านรก-สวรรค์มีจริง เราก็ไม่ได้ไปสวรรค์ แต่ไปนรกแน่นอน ก็เป็นอันว่าเสียผลทั้งสองด้าน

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันสรุปในแง่นี้ได้ว่า ถึงแม้ไม่ต้องใช้ ศรัทธา เอาตามเหตุผล ก็ควรทำกรรมดี ละเว้นกรรมชั่ว นี่เป็นแนว กาลามสูตร ซึ่งเป็นกรวางท่าทีในชั้นปัญญา

๓) ต้องมันใจตน-ไม่อ้อหวอน

เลยจากนี้ไปอีกชั้นหนึ่ง พุทธศาสนาแสดงหลักนรก-สวรรค์ อะไรต่างๆ ไว้เพื่อมุ่งประสงค์อะไร จะให้เราวางท่าทีอย่างไร อย่างที่บอกไว้เมื่อีกว่า ท่าทีสำคัญว่าจะมีวรอพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่

เคยพูดข้างต้นแล้วว่า ในกรณีที่พระพุทเจ้าตรัสถึงผลของการทำความดีความชั่ว พระองค์ตรัสว่าการทำชั่วนั้นมีผลต่อไปหนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า โดยระบุผลหลายข้อที่มีในชาตินี้ก่อน ส่วนผลชาติหน้าที่ตามมาหลังจากตายเอาไว้อุ่สุดท้าย แม้ผลดีก็เช่นกัน อันนี้ก็ส่อไปถึงลักษณะของการที่เราจะวางท่าที

เรื่องนี้ขออธิบายว่า ในการที่พระพุทเจ้าตรัสเรื่องนรก-สวรรค์นั้น ทรงแสดงว่า ผลอะไรต่างๆ ย่อมเป็นไปตามเหตุ หลักพระพุทธศาสนาถือเรื่องกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของเหตุปัจจัย เป็นกฎธรรมดาของธรรมชาติ เมื่อมันเป็นไปตามกฎธรรมดา ก็เป็นเรื่องของการที่เราจะรู้เท่านั้น เราไม่ต้องไปวิงวอนให้ผลอย่างนั้นเกิด

ในเมื่อมันเป็นกฎ ผลเกิดจากเหตุ เมื่อเหตุเป็นอย่างนี้แล้ว ผลอย่างนั้นๆ ก็เกิดเอง เราไม่ต้องอ้อหวอนว่าฉันทำเหตุนี้แล้ว ขอ

ให้ผลนั้นเกิดขึ้นเกิด เพราะว่าถึงจะอ่อนวอนอย่างไร มันก็ไม่เป็นไปตามคำอ่อนวอน แต่มันเป็นไปตามเหตุที่ทำ เมื่อทำกรรมดี ผลดีที่เกิดขึ้นไปตามหลักกรรม มันเป็นไปตามกฎธรรมดา ไม่เป็นไปตามคำอ่อนวอนของเรา

เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องผลดีผลร้ายต่างๆ จนถึงว่าตายแล้วไปตกนรก หรือขึ้นสวรรค์นี้ เป็นการตรัสในแง่กฎธรรมดา คือเป็นเรื่องความรู้สำหรับเราๆ ไม่ใช่เป็นคำสั่ง ไม่ใช่คำบงการบัญชาหรือบอกใบ้ให้เราต้องไปขอร้องอ่อนวอนอะไรอีก แต่เป็นการบอกให้เรารู้และมั่นใจว่าเมื่อทำอย่างนี้ ผลอย่างนั้นมันจะเกิดขึ้น

ในทางตรงข้าม ถ้ามีคนที่ยกยอให้รางวัลและลงโทษให้เป็นอย่างนั้น เราจึงจะจำเป็นต้องยึดถือจำเอาไว้เพื่ออ่อนวอน เพราะเดี๋ยวทำดีไปแล้ว ไม่เอาใจท่าน อาจจะได้ไม่ไปสวรรค์

แต่ในทางพุทธศาสนา คนที่ทำดี ไม่ต้องอ่อนวอนขอไปสวรรค์ เพราะมันเป็นไปตามกฎธรรมดา เพียงแต่รู้ไว้และมั่นใจเท่านั้น ถึงเราไม่รู้ ถึงท่านไม่บอก มันก็เป็นอย่างนั้น แต่รู้แล้วเราจะได้ปฏิบัติตัวเองถูก และมั่นใจ นี่ต้องวางท่าทีให้ถูกต้อง

พุทธศาสนิกชนมีความรู้ไว้สำหรับให้เกิดความมั่นใจตนเอง เรารู้แล้วว่าทำกรรมดี จะเกิดผลดี พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เราก็มั่นใจว่า ถ้าทำกรรมดีแล้วผลดีจะเกิดขึ้น ไม่ต้องใช้วิธีอ่อนวอน นี่คือการวางท่าทีอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา

เราเอาเวลาที่จะอ่อนวอนไปใช้ในการพิจารณาสิ่งที่ทำว่า ทำดีรอบคอบ ทำเหตุปัจจัยครบถ้วนไหม เป็นประโยชน์ทั้งบัดนี้ และเบื้องหน้าไหม เกื้อกูลแก่ชีวิต แก่สังคมแค่ไหน แทนที่จะเอา

เวลาไปใช้ก้อนวอนขอผล ก็มั่นใจได้ว่าผลจะมาตามเหตุของมันเอง นี่เป็นท่าทีระดับที่สาม

๔) ต้องไม่หวังผลตอบแทน

ต่อจากระดับที่สามนี้แล้ว ยังมีขั้นสูงขึ้นไปอีก ซึ่งเราจะมองเห็นว่า ถึงอย่างไรก็ตาม เรื่องนรก-สวรรค์ก็ยังมีส่วนเหมือนเป็นผลตอบแทน นรคนั้นเป็นผลร้าย เปรียบเทียบเหมือนเป็นการลงโทษสำหรับกรรมชั่ว และสวรรค์เป็นผลตอบแทนของกรรมดี

ทีนี้ถ้าเรายังทำกรรมดีและเว้นกรรมชั่วโดยหวังผลอยู่เนี่ย เราก็ยังไม่พัฒนา ยังไม่เป็นอารยชนตามหลักพระพุทธศาสนา ควรทราบว่าพระพุทธศาสนาสอนต่อไปอีกระดับหนึ่งว่า ถ้าเรายังทำกรรมดีเพราะหวังผลอยู่ ก็เรียกว่าเป็นโลกิยปุถุชน เป็นปุถุชนที่ยังมีกิเลสหนา คนของพระพุทธศาสนาแท้จริงต้องเป็นอริยสาวก

อริยสาวกคืออย่างไร อริยสาวกเป็นคนที่ทำความดีโดยไม่ต้องหวังผล เพราะเรื่องผลดีผลร้ายนั้น มันเป็นไปตามกฎกรรมตาของมันเอง เราารู้แล้ว เราย่อมมีความมั่นใจในตัวเอง แต่เมื่อปฏิบัติให้สูงไปกว่านั้น ก็คือไม่ต้องหวังผลเลย เราทำความดีเพื่อให้สิ่งที่ดีงามเกิดขึ้น สิ่งที่ดีงามคืออะไร คือสิ่งที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจของเรา ตั้งแต่ปัจจุบัน และมีผลดีที่เกิดแก่สังคมแก่ผู้อื่น

เราทำดีเพราะต้องการให้ธรรมคือความดีงามเกิดขึ้นในโลก อย่างนี้หมายความว่า มีความรักธรรม รักความดีงาม รักสิ่งที่ถูกต้อง ถ้าทำได้ถึงขั้นนี้ ก็เป็นขั้นดำเนินตามอริยสาวกแล้ว คือเลยจากขั้นหวังผลหวังตอบแทน ซึ่งเป็นขั้นโลกิยปุถุชน

พระพุทธศาสนาต้องการให้เราก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือขั้นสูงที่เป็นเรื่องของธรรมแท้ๆ นี้ ซึ่งเป็นขั้นอริยสาวก ให้มีจิตใจของคนที่อยู่ในขั้นอริยสาวก

ถึงตอนนี้ก็มาเข้าสู่ นรก-สวรรค์ระดับที่สาม เมื่อก็เราพูดถึง นรก-สวรรค์ระดับที่สาม ซึ่งมีอยู่ตลอดเวลาที่เราปรุงแต่ง ดังนั้นท่าทีที่มีต่อ นรก-สวรรค์ กับความมีอยู่ของ นรก-สวรรค์ ในขั้นสุดท้ายก็มารับกัน คือผลที่สุดก็มาอยู่ที่ปัจจุบันเป็นสำคัญ แล้วมันก็จะให้ความรู้สึกแก่เราอย่างหนึ่งว่า ในขั้นสูงสุดที่แท้จริงแล้ว ชาวพุทธจะก้าวไปสู่การทำความคิด โดยรักธรรม รักความดีงาม รักสิ่งที่เป็นกุศลนั่นเอง

มนุษย์เรานั้น ทุกคน ถ้าว่าด้วยใจจริงแล้ว ย่อมมีเยื่อใยต่อชีวิตของตน ทุกคนรักชีวิตของตน เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่ดีงาม เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ ถ้าเราได้พัฒนาจิตใจของเราให้สูงขึ้น จนลักษณะนี้เด่นชัดขึ้น เราก็ไม่ต้องไปนึกถึงผลตอบแทนข้างหน้ามากมาย

ถ้าเรารักความดีงามบริสุทธิ์ของชีวิต รักความประณีตบริสุทธิ์ของจิตใจ ก็กลายเป็นว่าเรารักธรรม รักความดีงาม เราก็อยากถนอมชีวิตของเราให้เป็นชีวิตที่ดีงาม ให้เป็นชีวิตที่ประณีต ให้เป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ เราก็อยากจะทำความคิดด้วยใจตัวเอง ไม่ต้องไปหวังผลเป็นลาภ ยศ สุข สรรเสริญอะไร เรารักชีวิต รักความดีงาม รักตัวธรรมที่แท้จริงไม่ดีกว่าหรือ

ท่าทีสุดท้ายนี้ไปรับกับเรื่องสวรรค์ที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งเราจะต้องสร้าง เป็นอันว่าชีวิตของเราก้าวหน้า คือเราปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปเรื่อยๆ จากขั้นเป็นโลกียปุถุชน ขึ้นสู่ขั้นเป็นอริยสาวก ซึ่ง

เลยจากการทำความดีหลีกเลี่ยงความชั่วเพราะต้องการเลี่ยงผลร้าย หรือต้องการรางวัลผลตอบแทน เมื่อเลยจากขั้นนั้นไปแล้ว ก็จะเกิดความเข้าใจในธรรม รักชีวิตของตนเองในทางที่ถูกต้อง เช่น ต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่ดั่งามบริสุทธิ์

เมื่อชีวิตของเราประณีตขึ้น สิ่งที่ทำไว้เป็นความดีความชั่ว จะยังมีผลชัดมากขึ้น เพราะว่าจิตใจของเราประณีต การที่เราจะก้าวหน้าในคุณความดี บรรลุอะไรที่สูงขึ้นไป จิตใจของเราจะต้องประณีตขึ้นไปด้วย เมื่อเราทำจิตของเราให้ประณีตขึ้น พอมันละเอียดอ่อนขึ้น สิ่งที่เราทำไว้แม้เป็นเรื่องเล็กน้อยก็ปรากฏผลได้ง่าย รับรู้ง่าย มีความไวขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราทำไว้ ก็ปรากฏผลมากขึ้น

มีท่านผู้รู้เปรียบเทียบไว้ เหมือนว่า พื้นถนน ปัดกวาดแล้ว ถึงจะยังมีฝุ่นมากก็นับว่าสะอาด ขยับขึ้นมาเป็นพื้นบ้าน ต้องฝุ่นน้อยลง จึงจะนับว่าสะอาด แต่กระจกแว่นตาฝุ่นนิดเดียวก็เห็นชัด ต้องไม่มีละอองจับเลย จึงจะนับว่าสะอาด

พื้นถนนเราใช้สำหรับรถวิ่งหรือให้คนเดินผ่าน สะอาดแค่ไหนก็เกะกะไม่เลอะเทอะก็ดีแล้ว ใช้งานได้ แต่กระจกแว่นตา ถ้าสะอาดแค่อย่างพื้นถนน ก็ยังดูอะไรไม่เห็น ใช้ประโยชน์ยังไม่ได้

เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะรองรับงานที่ประณีต คุณภาพก็ต้องถึงขั้น ชีวิตจิตใจที่จะเข้าถึงสิ่งประเสริฐขึ้นไป ก็ต้องประณีตพอจึงจะถึงได้

ถ้าเราต้องการให้ชีวิตของเราก้าวไปข้างหน้า ให้ประณีตอย่างนั้น เราก็ต้องไม่ประมาท ต้องระวังไว้ในเรื่องความดี-ความชั่วเหล่านี้ ว่ามันจะไปมีผลกระทบต่ชีวิตของเราที่ประณีตขึ้นทุกที

ด้วย เพราะฉะนั้นเราจะต้องรักษาคุณความดี หรือคุณภาพของชีวิตนี้ไว้ให้ดี จึงเป็นการจำเป็นอยู่เองที่เราจะต้องพยายามสร้างกรรมที่ดียิ่งขึ้นไป

ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

เมื่อพูดมาถึงขั้นนี้ก็จะมีสัมพันธภาพกับหลักพุทธศาสนาที่สอนว่า *ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว* ซึ่งมีปัญหาเกี่ยวกับการตีความตามคำเปรียบเทียบที่ว่า หว่านพืชเช่นไรได้ผลเช่นนั้น ปลูกเมล็ดมะม่วงได้ต้นมะม่วง ปลูกเมล็ดมะปรางได้ต้นมะปราง ขั้นนี้เรียกว่าหว่านพืชเช่นไรได้ผลเช่นนั้น

ทีนี้มีอีกตอนหนึ่งถามว่า ได้มะปรางแล้วจะขายได้กำไรดีหรือเปล่า ตอนนี้อยู่ต่อปัจจัยอื่น เช่นว่าคนเขานิยมไหม มีขายมากไป ล้นตลาดหรือเปล่า มีความต้องการของตลาดแค่ไหน ถ้าองค์ประกอบเช่นความต้องการอันรวบ ก็จะทำให้ได้กำไรดี แต่ถ้าองค์ประกอบเหล่านั้นไม่ดี ก็ไม่ได้กำไรเท่าไร แต่เราก็ได้มะปรางอยู่นั่นเอง

ทำดีได้ดี เรายอมเป็นได้กำไร แทนที่จะมองว่าปลูกมะปรางได้มะปราง เราข้ามขั้นตอนไปมองว่าได้เงินกำไรจากการขายมะปรางเลย แทนที่จะมองว่า ได้ต้นมะปรางจากการปลูกเมล็ดมะปราง กลับมองว่าได้เงินจากการปลูกมะปราง จะเห็นว่าไม่เป็นเหตุเป็นผลที่ถูกต้องเลย

ทำดีได้ดี ความดีเกิดขึ้น สร้างเมตตา เมตตาเกิดขึ้น ความรักเกิดขึ้น จิตใจแจ่มขึ้นเย็นสบาย ความรู้สึกอ่อนโยนต่อกันเกิดขึ้น มีเมตตาไป ทำที่กิริยาแสดงออกมา อีกฝ่ายหนึ่งที่รับก็มีความรู้สึก

เกิดขึ้นในทางดีงาม ปลุกเมตตา เมตตาก็เกิดและแผ่ไป ปลุกอะไรก็ได้อันนั้น ทำความดีก็ได้ผลที่ดี ทำดีได้ดีตรงนี้ถูกไหม

ที่นี้เราไปหวังว่าทำความดีได้ดี คือได้ตำแหน่งใหม่ ถูกลอบเตอรืรางวัลที่หนึ่งใหม่ ได้อะไรต่ออะไรก็ไม่รู้ กลายเป็นปลุกมะพร้าว ได้เงินกำไรหรือเปล่า ซึ่งตอนนี้ไม่ได้ขึ้นต่อปัจจัยเพียงแค่นี้แล้ว แต่ไปขึ้นกับองค์ประกอบอีกตั้งหลายอย่าง เช่นว่าความดีของเราที่สร้างขึ้นมานี้ เป็นสิ่งที่ตลาดต้องการหรือเปล่า ถ้าตลาดต้องการ เรามีองค์ประกอบเกือบหนุ่ถูกต้อง ผลดีที่เราต้องการเป็นวัตถุกายนอก ลาก ยศ สุข สรรเสริญ ก็เกิดมีขึ้น ถ้าไม่ตรงมันก็ยังไม่ได้ คนไม่ได้มองตรงนี้เลย

ทั้งที่ภาษิตบอกไว้แล้วว่า ปลุกพืชเช่นไรได้ผลเช่นนั้น ปลุกเม็ดมะพร้าวได้ต้นมะพร้าว แต่เราจะไปเอาตรงปลุกมะพร้าวได้กำไรหรือเปล่า ปลุกเม็ดมะพร้าวได้ธนบัตรหรือเปล่า มันผิดขั้นตอนไป

สำหรับมนุษย์โลกียปุถุชนนี้ พอปลุกมะพร้าวก็ไม่คิดแต่เพียงให้ได้มะพร้าว แต่ไปคิดว่าให้ได้เงินกำไรมา ก็เลยกลายเป็นว่ามนุษย์ทำอะไรหวังผลตอบแทนมาก เมื่อทำความดีก็หวังผลตอบแทน แต่ไม่ทำเหตุปัจจัยให้พอแก่ผลที่หวังจะได้ตอบแทนนั้น ตัวเองปัญญาไม่ถึง และทำไม่ถูก ก็ไปโทษกฎธรรมชาติ ที่จริงตัวหลงผิดไปเอง

แต่ถ้าได้ก้าวหน้าไปสู่ขั้นเป็นอริยสาวกแล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ห่วงเรื่องผลตอบแทนอันนี้ แต่จะรักคุณภาพของชีวิต รู้คุณค่าของชีวิตที่ประณีตขึ้น บริสุทธิ์ขึ้น รักความบริสุทธิ์ของชีวิต รักธรรม รักความดีงาม ต้องการให้ธรรมคือความดีงาม เกิดมีแก่ชีวิต และเกิด

มีขึ้นในโลก

ถ้าคนมีความรักความต้องการอย่างนี้ สังคมนี้อาจจะดีด้วยความดี ทุกสิ่งจะดีและมนุษย์จะมีความสุข จะไม่ถือเรื่องผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสำคัญนัก

ถ้าจิตใจมาถึงขั้นนี้แล้ว การทำความดีก็จะไปถึงตัวกรรม 'ไม่มาติดอยู่ที่ขั้นห้วงนรก-สวรรค์แล้ว' แต่'nรก-สวรรค์'นั้นก็เป็นการไปตามกฎธรรมดา เป็นหลักแห่งเหตุและผล เราไม่ต้องไปอ้อนวอน มันก็อยู่มันก็เป็นไปของมันอย่างนั้น เมื่อทำเหตุดี ผลดีก็เกิดขึ้นเอง เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ หลักเหตุและผลดำเนินไปเอง ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องมาอ้อนวอน ถึงเราไม่ต้องการผล มันก็ได้ผล

ตรงนี้ขอแทรกหน่อยหนึ่ง เมื่อกี้นี้บอกว่า ปลุกเม็ดมะพร้าว ได้ต้นมะพร้าว ไม่ใช่ปลุกเม็ดมะพร้าวได้เงินทอง ซึ่งผิดขั้นตอน และไม่เป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ

ที่นี่ ถ้าพูดให้ละเอียดลงไปอีก แม้แต่ที่ว่าปลุกเม็ดมะพร้าว ได้ต้นมะพร้าว ก็ยังไม่แน่ บางทีปลุกเม็ดมะพร้าวแล้วไม่ได้ต้นมะพร้าวก็มี คือมันไม่ขึ้น ไม้งอก หมายความว่า เม็ดมะพร้าว นั้น อาจจะเน่า อาจจะเสีย ใช้ไม่ได้

นอกจากนั้น มีแต่เม็ดมะพร้าวอย่างเดียวก็ยังไม่พอ ต้องมีดิน มีน้ำ มีปุ๋ย มีอากาศ มีอุณหภูมิร้อนเย็นพอดี ทุกอย่างต้องพอเหมาะ เม็ดมะพร้าวจึงจะงอกขึ้นเป็นต้นมะพร้าว

ที่ว่าทำเหตุนั้น หมายถึงว่าต้องมีปัจจัยพร้อมด้วย ทางพระจึงพูดรวมว่าเหตุปัจจัย ความเป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ รวมทั้งกฎแห่งกรรมนั้น มีความหมายถึงกระบวนการของเหตุปัจจัยทั้งหมดที่ซับซ้อนขึ้นไปอีก แต่พูดแทรกไว้เท่านั้น ยังไม่ขยาย

ความที่นี้ เขาพอสะกิดไว้ให้เป็นแง่คิด ก็รวมอยู่ในเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลนั่นเอง คือเป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมดา ไม่ใช่เหตุผลแบบผลตอบแทนอย่างที่คนชอบवादแต่งตามความอยาก หยุดไว้แค่นี้ก่อน เพราะกำลังจะเลยจากเรื่องนรก-สวรรค์ไปเข้าเรื่องกฎแห่งกรรมที่รองรับเรื่องนรก-สวรรค์นั้น

ก็เป็นอันว่า มาถึงตอนนี้สรุปได้ว่า ถึงแม้เราจะพูดถึงผลตามเหตุคล้ายกับเป็นผลตอบแทน แต่ความจริงนั้นเรารู้ไว้เพื่อเกิดความมั่นใจต่างหาก ทำดีในชาตินี้ให้สบายใจ เมื่อจิตระดับจิตพร้อมอยู่แล้ว แม้แต่คนที่ไม่เชื่อ ถ้าชาติหน้ามีมันก็ไปดีเอง ไม่ต้องห่วงล่วงหน้า นี่คือคติพระพุทธรศาสนา และทำความดีจนไม่ต้องห่วงล่วงหน้านั่นแหละ แสดงว่าเรามั่นใจในหลักความจริงและความดีแล้ว

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เรามีความมั่นใจในหลักความจริงและความดีนั้นหรือเปล่า ถ้ามีความมั่นใจแล้วไม่ต้องห่วง เวลาตายจะไปในนรกหรือไม่ ไม่ไปหรอก ถ้าเราทำใจปรุงแต่งมันให้พร้อมดีอยู่แล้ว ให้ถึงระดับที่สาม ก็คือทำดีอยู่ทุกขณะ ปรุงแต่งสวรรค์อยู่ตลอดเวลา สวรรค์ก็อยู่ในกำมือ หรือจะเลยสวรรค์ไปอีกก็ได้ คือให้ขึ้นสู่ระดับของอริยสาวกไปเลย

เวลานี้การสอนเรื่องนรก-สวรรค์มาติดกันอยู่ตรงนี้ คือ มาติดเรื่องคิดพิสูจน์นรก-สวรรค์ว่ามีจริงหรือไม่จริง จะไปเป็นนักปรัชญา เลยไม่ต้องทำอะไร รอจนกว่าฉันจะรู้ว่านรก-สวรรค์มีหรือไม่มี ฉันจึงจะทำได้ถูก ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ต้องทำแล้วตลอดชีวิตนี้ ตายก่อน เพราะนักปรัชญาตายมาหลายชั่วอายุคนแล้ว ในระยะห้าพันปีนี้นักปรัชญาตายไปกี่คน และที่ไม่ใช่ นักปรัชญาคอยฟังนัก

ปรัชญาสอนอีกเท่าไรก็ไม่รู้ ก็เลยไม่ได้เรื่อง พวกเหล่านี้ชีวิตเป็น
หมันไปเสียมาก

ตามแนวทางพุทธศาสนาท่านถือหลักแห่งการปฏิบัติ เอา
สิ่งที่ปฏิบัติได้โดยไม่รออภิปรัชญา และพุทธศาสนาไม่ต้องอิงอยู่
กับเรื่องรอการพิสูจน์สิ่งเหล่านี้ ไม่ต้องรอเลย ทว่าเน้นเรื่องทำที่ ว่า
ให้มีความมั่นใจ ทำดีที่ปฏิบัติเห็นผลได้ในชีวิตนี้ พร้อมทั้งมีความ
มั่นใจในผลดีที่จะมีข้างหน้า ด้วยการปรุงแต่งไว้พร้อมแล้ว เมื่อ
สภาพจิตของเราดีอยู่ในระดับที่สูงขึ้นไปแล้ว ก็ต้องไปได้

เหนือจากนั้นก็ก้าวไปสู่ขั้นอริยสาวก อย่ามัวมาอยู่ชั้นหวัง
ผลตอบแทนกันอยู่ อย่าเป็นห่วงเรื่องนรก-สวรรค์ที่มาชูกันอยู่ ถ้า
จิตของเราประณีตขึ้นไป จนกระทั่งรักความบริสุทธิ์ความดีงามของ
ชีวิต รักธรรม อยากให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่ดีงาม เป็นธรรม อยู่ใน
ธรรม ประณีตด้วยธรรม และต้องการให้ธรรมแผ่ไป ก็อยู่กันได้ด้วย
ความดี ชั้นนี้ถึงธรรมแล้ว ก็ไม่ต้องหวังรอผลตอบแทนอีกต่อไป

ตอบคำถาม

เอาละ อาตมาพูดไว้นี้ก็เยอะเยอะแล้ว ไม่ทราบจะมีเวลาเหลือที่จะถามตอบปัญหากันอยู่อีกหรือเปล่า ต่อไปนี้ก็เรียกว่ามาคุยกัน โดยวิธีการของการซักถามตอบปัญหา ใครมีอะไรก็ยกตั้งเป็นคำถามขึ้นมา ขอเชิญ

ถาม: ถ้าอย่างนั้นนรกที่เขาว่ากันไว้ ที่มีกระทะทองแดงก็ คงจะไม่มีจริงหรือ?

ตอบ: อ้าว ต้องขอโทษนะ ได้บอกว่านรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎกมี ๓ ระดับ คือ ๑. ระดับที่ว่าเป็นแหล่งเป็นโลก เป็นภพอะไรนั้นนะ ที่ว่าหลังจากตายไปแล้วจะไปประสบหรือไปเกิด อันนี้ถ้าถือตามตัวอักษรพระไตรปิฎกก็มี แต่บอกว่า ถึงแม้ว่ามีก็อย่าเอาไปปนกับวรรณคดี หรือภาพจิตรกรรมฝาผนังว่าจะต้องวิจิตรพิสดารถึงอย่างนั้น เพราะเป็นธรรมดาของนักวรรณคดี ที่จะต้องมีจินตนาการและวิธีพูดวิธีทำให้คนเห็นจริงเห็นจังมากขึ้น คือต้องมีการปรุงแต่งสูง แต่ว่าแก่นนั้นมีอยู่

ก็ลองๆ ไปอ่านดูในพระสูตรที่อาตมาอ้างไว้เมื่อกี้ ก็จะมีกล่าวถึงวิธีการลงโทษอะไรต่ออะไรเหมือนกัน ก็ไม่ได้ปฏิเสธขั้นนี้แต่อย่าไปปรุงแต่งให้วิจิตรพิสดารถึงขั้นนั้น ถ้าเป็นวรรณคดีมันก็ต้องเสริมกันบ้างละ แม้แต่เรื่องคนธรรมดาที่ยังมีการบรรยายภาพสร้างจินตนาการมากมายจนเลยความจริง อย่างหน้าตาของคนนี้บรรยายความสวยงามจนกระทั่งคนหน้าเป็นพระจันทร์ แล้วคนหน้ากลมเป็นพระจันทร์อย่างนั้นมันจะไปนำดูอะไร มันเป็นไปไม่ได้

ถาม: ท่านคะ แต่ที่มีในพระสูตรก็เรียกได้ว่ามีการปรุงแต่ง อยู่ใช่ไหมคะ พูดถึงนรก-สวรรค์ เช่นพยายามบรรยายให้เห็นว่านรก น่ากลัว และสวรรค์สวยงามน่าอยู่ ก็เรียกว่าปรุงแต่งแล้วใช่ไหมคะ?

ตอบ: ในพระสูตรจริงๆ ไม่บรรยายวิจิตรพิสดาร แต่ใน อรรถกถา ฎีกา พรรณนาเยอะ แต่ก็จัดว่ายังน้อยกว่าทางวรรณคดี เช่น ในเรื่อง *ไตรภูมิ* ซึ่งเป็นชั้นประมวล แล้วเขียนอธิบายเพิ่มเติม

แหล่งสำคัญที่มาของ *ไตรภูมิ* ก็มาจากชั้นอรรถกถาฎีกา ใน พระไตรปิฎกก็คล้ายๆ เป็นเชื้อหรือเป็นแกน อรรถกถาฎีกาก็มา อธิบายขยายออกไป

เรื่องการบรรยายให้เห็นเป็นภาพพจน์นั้น เกี่ยวกับวิธีพูดด้วย วิธีพูดอย่างไรว่าให้เห็นภาพพจน์นั้น ต้องพูดจนมองเห็นภาพเลย ถ้าพูดให้เห็นภาพเป็นจริงเป็นจังได้ คนนั้นก็พูดเก่ง สิ่งที่ไม่สามารถ มองเห็นมันพูดยาก การจะมาให้คนอื่นเข้าใจ ก็ต้องพูดให้เห็นภาพ การพูดให้เห็นภาพนี้บางทีก็อาจจะต้องมีการสร้างภาพขึ้นมาบ้าง

ที่นี่ นรก-สวรรค์นี้เรามาลองวิเคราะห์กันดู ในกรณีที่มีเมื่อมีจริงอย่างนั้น เป็นภาพเป็นภูมินี้มันจะเหมือนกับชีวิตในโลกนี้ได้ อย่างไร ถ้าเหมือนจริงก็เห็นเลยใช่ไหม ก็เห็นด้วยตาสิ ที่นี้มันมอง ไม่เห็นด้วยตาใช่ไหม ว่ากันตามหลักนะ นรกนี้เห็นด้วยตาไหม สวรรค์เห็นด้วยตาไหม ไม่เห็น เมื่อไม่เห็น สภาพชีวิตต้องไม่เหมือนกับมนุษย์ใช่ไหม เมื่อไม่เหมือน ความทุกข์ทรมานอะไรๆ วิธีการลงโทษนี้มันจะต้องแปลกไป ไม่เหมือนกับของมนุษย์

ถาม: มีปัญหากราบเรียนถามท่านต่อไปว่า เมื่อยอมรับว่ามีเป็นภพภูมิเช่นนี้ มันอยู่ที่ไหน อยู่ข้างล่างหรือข้างบน?

ตอบ: นี่แหละวรรณคดีก็มาสร้างเป็นลางเป็นบน แต่ว่าที่จริงแล้วในจักรวาลนี้ไม่มีลางมีบน จะกำหนดที่ไหนเป็นลางเป็นบนได้บ้าง

ถาม: ถ้าหากนรก-สวรรค์ขึ้นอยู่กับระดับจิตของคน ที่นี้คนเราเวลาใกล้จะตาย ถ้าเราคิดดี เราก็จะไปดี ถ้าเผื่อคนที่เป็นโจรมาตลอดชีวิต พอถึงตอนใกล้ตายเกิดคิดดีเขาก็จะได้ไปดี แต่อีกคนหนึ่งทำดีมาตลอดชีวิต เกิดมาคิดไม่ดีตอนตาย ไม่กลายเป็นว่าทำดีมาตลอดชีวิตแล้วไม่ได้รับผลดีตอบสนองเลยหรือคะ?

ตอบ: มี มันเป็นอย่างนั้นได้จริง แต่ว่าไม่ต้องไปกลัวหรอก เอาตัวอย่างเลย เอาเรื่องที่มีในคัมภีร์ เช่นเรื่องของพระนางมัลลิกา ซึ่งเป็นสาวกคนสำคัญของพระพุทธเจ้า ตอนตายนั้นจิตไม่ดีสักหน่อยก็เลยต้องตกนรกไปเจ็ดวัน เจ็ดวันเท่านั้นแล้วแกก็ไปได้ไปสวรรค์ต่อไป คือเวลาจิตจะดับสำคัญที่สุดว่าจิตเศร้าหมองหรือผ่องใส

คนที่ทำแต่ความชั่วมาตลอดเวลา ฟันภูมิของจิตมันเป็นอย่างนั้นแล้ว จะให้คิดดีได้นั้นมันยากเหลือเกิน มันจึงเป็นกรณียกเว้น เหมือนกับน้ำที่ไหลบ่าท่วมทำนบที่ไหลแรงมา จะให้ว้ายทวนกระแสนี้ยากที่สุด การสร้างระดับจิตที่เป็นอยู่ธรรมดาหนักไปข้างไหน มันก็ทำให้มีแนวโน้มว่าเมื่อตายจิตจะเป็นอย่างนั้น นี่เอาหลักทั่วไปก่อน

กรณียกเว้นที่ว่าน้ำมันยาก แรงดันมันไปทางหนึ่ง แล้วจะหักกลับอีกทางนั้นมันยาก แต่มันก็มี กรณียกเว้นก็มี คนทำดีมาตลอดแต่เวลาตายอาจจะไปนึกอะไรสักอย่างที่ไม่ดีที่เคยทำไว้ ก็เลยเสียไป แต่นรก-สวรรค์ไม่ใช่ในวินาทีต่อไปสิ้นระยะนั้นแล้วก็กลับไปดีได้อีก ฝ่ายตรงข้ามก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นกรณียกเว้น

ไม่ต้องไปกลัว ทัวไปก็ต้องเป็นไปตามแรงสะสม มันเป็นเรื่องของเหตุของผลนี่ แม้แต่ในชาตินี้ก็เหมือนกัน มันก็มีกรรมยกเว้น

ถาม: กรรมที่คนตายไปแล้ว เช่นตายไป ๓ วัน แล้วฟื้นขึ้นมาใหม่ แล้วก็เล่าว่าไปเที่ยวนรก-สวรรค์มา อธิบายว่าไปเห็นมาอย่างนั้นๆ อย่างนี้อยากกราบเรียนถามท่านว่า เขาตายไปจริงหรือเปล่า หรือว่าเขาเหมือนหลับไป เป็นเรื่องของจิตใต้สำนึก ถ้าเขาตายไปจริง แล้วทำไมเขาถึงกลับมาอีกได้?

ตอบ: อาตมายังนึกว่าเขาตายไม่จริง หรือยังไม่ตายนั้นแหละ

ถาม: แต่หมอก็ลงความเห็นที่ตายแล้ว?

ตอบ: หมอก็มีมนุษย์ปุถุชนเหมือนกัน หมอก็ว่าไปตามปรากฏการณ์เท่าที่ขอมรับกันทางหลักวิชาว่า ถ้ามีสภาพอย่างนี้เกิดขึ้น เรียกว่าตายแล้ว แต่มันอาจจะมึอะไรละเอียดอ่อนกว่านั้นอีก ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต เรื่องที่วิทยาศาสตร์ยังรู้ไม่พอ หมอเองก็ไม่ได้พิสูจน์ลึกซึ้งไปถึงขั้นนั้น ก็อาจจะเป็นไปได้

ถาม: แล้วกรรมที่เขาบอกว่าเขาไปนรก-สวรรค์มาละคะ?

ตอบ: ก็มีข้อพิจารณาได้หลายแง่ แ่งหนึ่งก็คือว่า คนผู้ที่มีความทรงจำอะไรเกี่ยวกับนรก-สวรรค์ อย่างที่รับรู้สืบต่อกันมาเหมือนเรานี้แหละ ในสังคมนี้รับรู้กันมาอย่างนี้ มีประเพณีสืบทอดกันมาอย่างนี้ มันก็ฝังอยู่ในจิตใต้สำนึก พอแก่เข้าสู่สภาพจิตอย่างนี้ หมดความรู้สึกตัวก็เหมือนกับฝันไป จิตนี้ก็พาไปท่องเที่ยวไปในภาพความทรงจำที่ได้สร้างขึ้นนั้น คือสร้างเองเที่ยวไปเองด้วย มันก็เกิดภาพอย่างนั้นขึ้นมาได้

ที่นี้ก็ต้องมาดูกันว่า ภาพนรก-สวรรค์ ที่เขาไปเที่ยวมานั้น มันเหมือนนรก-สวรรค์ที่เล่ากันมาในประเพณีของเราไหม ถ้าเหมือน มันก็มีทางเป็นไปอย่างนั้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ก็เข้าหลักที่พูดมาแล้วว่า เราคนธรรมดายังพิสูจน์ไม่ได้ ก็เหมือนอย่างคนที่จะตายไป ที่บอกว่าตายแล้วฟื้นขึ้นมาเล่านั้น ก็หมายความว่าต้องพิสูจน์ด้วยจิตของเขาเอง คนอื่นไม่อาจไปรู้ไปเห็นด้วย มันเป็นเรื่องยากตรงนี้ ที่บอกว่าพิสูจน์ไม่ได้เพราะอย่างนี้แหละ จะพิสูจน์ก็ต้องเอาชีวิตของเราพิสูจน์ อยากรู้ว่าจริงไหม ลองตายดู ที่นี้ใครจะสู้ มาดันตรงนี้ทุกที ก็จะมาพิสูจน์แบบไม่ใช่พิสูจน์แท้ จะมาพิสูจน์คนอื่นด้วยจิตคนอื่น ก็รู้ไม่ได้ เราจะเอาสิ่งที่รู้ด้วยจิตมาให้เห็น จะมาพิสูจน์ด้วยตาก็ทำไม่ได้

เดี๋ยวนี้ก็ยังมึนนักวิทยาศาสตร์ทำแบบโบราณ คือเมื่อเร็ว ๆ นี้มีนักวิทยาศาสตร์พยายามใช้วิธีการ พยายามพิสูจน์ว่า คนเราตายแล้ววิญญาณจะไปเกิดใหม่ ทำเป็นห้องกระจกปิดทึบ เอาคนจะตายแล้วมาใส่ไว้ แล้วก็พยายามดู ช่วยกันสังเกตว่า คนเราพอตายแล้ว จะมีปรากฏการณ์อะไรเกิดขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ได้ใหม่เลย ในพระไตรปิฎกก็มี

สองพันห้าร้อยกว่าปีแล้ว มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ชื่อพระเจ้าปายาสี จะพิสูจน์เรื่องตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ ก็ใช้วิธีการวิทยาศาสตร์เหมือนกัน แต่เครื่องมือไม่ทันสมัย ไม่มีห้องกระจกเหมือนในปัจจุบัน แต่ท่านก็พยายามใช้วิธีการโดยอาศัยอุปกรณ์เท่าที่มีในสมัยนั้น เช่นแทนที่จะใช้ห้องกระจกท่านก็ใช้ตุ่มน้ำแทน เอานักโทษประหารเข้าไปใส่ตุ่ม ก็ทารุณหน้อย แต่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ดินก็มีอำนาจทำได้ เอนักโทษประหารมาใส่ตุ่มแล้วก็ปิดให้มิด แล้วก็ยาจนกระทั่งแน่ใจว่าไม่มีรูรั่วเป็นทางออกได้ แล้วก็ปล่อยจนกระทั่งให้นักโทษตายไปเอง แต่อย่างไรๆ ก็ไม่เห็นมีอะไรเกิดขึ้น

การพิสูจน์อย่างนี้ต้องเรียกว่าการพิสูจน์ด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ ผลที่สุดพระเจ้าปายาสีก็สรุปออกมาว่า การตายแล้วเกิดไม่มีจริง ตายแล้วก็หมดสูญไป เสรีจแล้วก็มาเจอกับพระกุมารกัสสปะ พระกุมารกัสสปะก็ชี้แจงจนกระทั่งพระเจ้าปายาสียอมเชื่อ อันนี้มีใน *ปายาสีราชัญญสูตร* อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ ข้อ ๓๐๑ หน้า ๓๕๒

ถาม: คนที่ทำบาปแล้วตกรนรกไป ในขณะที่กำลังรับโทษอยู่นั้น เขาเกิดสำนึกได้ ต้องการที่จะทำความดีจะได้ไหม?

ตอบ: ตอนนี้อยู่ไม่มีโอกาสแล้ว

ถาม: ไม่มีโอกาสที่จะทำความดีอีกหรือคะ?

ตอบ: ในขณะที่กำลังรับโทษอยู่นั้น ไม่มีโอกาส

ถาม: แต่การทำความดีเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริม ถ้าไม่ส่งเสริม ในขณะที่เขากำลังอยากจะทำความดี?

ตอบ: นี่มันเรื่องของธรรมชาติ เราจะเข้าไปแทรกแซงได้อย่างไร นี่แหละจึงว่าความเป็นได้หรือไม่ได้ในธรรมชาติ เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติไป ในเมื่อเรารู้ว่าตายไปแล้ว ทำความดีไม่ได้ แก้วตัวไม่ได้อีก จึงต้องทำเสียตั้งแต่เดี๋ยวนี้ จึงประมาทไม่ได้ ท่านก็เลยสอนเท่าที่ทำได้ปฏิบัติได้ ก็จึงเอามาย้ำว่า นี่นะ เธอตายไปแล้ว ถ้าไปตกรนรก ไปแก้ตัวใหม่ในนั้นไม่ได้นะ ฉะนั้นจึงต้องทำความดีเสียตั้งแต่บัดนี้ แต่ตามปกติมนุษย์ย่อมทำความดีบ้าง ชั่วบ้างปนกันไป

ดังนั้นเมื่อรับผลกรรมชั่วในนรกแล้ว ต่อไปกรรมดีที่เคยทำไว้ก็ให้ผลได้อีก เช่นกลับมาเกิดเป็นมนุษย์

ถาม: ท่านคะ แต่พอรู้สึกตัวว่าทำความชั่วมา เพียงแค่ตอนที่รู้สึก ก็เรียกว่าทำความดีแล้วใช่ไหมคะ?

ตอบ: ก็เป็นความดีแล้ว เป็นความสำนึก เพราะมันจะเป็นจุดเชื่อมต่อที่เกิดสติแล้วหันกระแสได้ต่อไป เราจะเปลี่ยนกระแสได้นี้ ต้องสำนึกก่อน สำนึกแล้วก็รู้ เป็นสติกับปัญญา ทำให้เปลี่ยนแปลงหันเหวิธีการ หันเหทิศทาง

ถาม: เพราะฉะนั้นนักโทษที่กำลังได้รับโทษอยู่ ก็ยังมีโอกาสอยู่ โอกาสสุดท้ายตอนที่สำนึกได้?

ตอบ: เอละ แก่ทำดี แม้แต่จิตที่สำนึกนี้ก็ทำให้แกหันมายึดเหนี่ยวสิ่งที่เป็นคุณงามความดี สิ่งที่เป็นธรรมะ เป็นกุศลขึ้น

ถาม: อยากกราบเรียนถามพระคุณเจ้าว่าเรื่องผี หรือวิญญาณนี้มีจริงไหม ท่านเคยพบเองบ้างไหมคะ?

ตอบ: อาตมายังไม่เคยพบกับผีเลย

ถาม: แล้วในความคิดท่านว่ามีจริงไหมคะ?

ตอบ: ยังเชื่อไว้เฉยๆ ก่อน เชื่อไว้ คือตอนนี้เราก็แค่มองจากเหตุผล เหตุผลก็ไปเนื่องด้วยศรัทธา เห็นว่ามีเหตุผลแล้วก็ศรัทธา แต่มันไม่ใช่ภาพที่เห็นจริงเห็นประจักษ์ ว่ากันว่าพอมิทางเป็นไปได้ไหม

เอาอย่างนี้ดีกว่า เอาทฤษฎีอย่างนี้แล้วกัน ในกรณีที่มีผีมีอยู่ ผีจะปรากฏแก่คนได้อย่างไร จะปรากฏได้ก็เป็นเรื่องของกำลังจิตต่อกัน ถ้าผีมีกำลังจิตแรงกว่าของคนนั้น และผีต้องการให้เขาเห็น คนที่มีกำลังจิตอ่อนกว่าก็จะเห็น แต่ถ้าคนนั้นมีกำลังจิตแข็งแกร่งกว่า

ผีก็สะกดไม่ได้ ก็จะไม่เห็นผี เพราะฉะนั้นการที่จะเห็นผีได้ต้อง

๑. ตกใจ ใจไม่ปกติ กำลังใจเสียไป ครึ่งหลับครึ่งตื่น จิตใจไม่แข็ง
๒. ต้องสัมพันธ์กันระหว่างผีใจแข็งแค่นั้น หรือคนใจอ่อนแค่นั้น คนธรรมดาอยากที่จะเห็นได้

ถาม: ขอเรียนถามท่านว่า คนเราใช้เวลาตายไป ถ้าทำดีจะไปสวรรค์เลย หรือทำชั่วจะไปนรกเลย หรือต้องรอให้มีการตัดสินก่อนคะ?

ตอบ: ไม่รู้จะเอาใครมาตัดสิน เพราะทุกสิ่งเป็นไปตามกฎธรรมดาหรือกฎธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามผล ทำความชั่วผลชั่วก็เกิด ทำความดีผลดีก็เกิด จึงบอกว่าเป็นกฎธรรมดา ไม่จำเป็นต้องอ้อนวอนอะไรอีก ผลมันเกิดจากเหตุ ฉะนั้นเมื่อจะไปสวรรค์ เวลาตายก็ต้องทำระดับจิตใจของเราให้ดี ถ้าระดับจิตของเราผ่องใส นึกถึงสิ่งที่ดีงามก็ไปสวรรค์ เป็นการตัดสินตัวเองเลย ไม่ต้องมีใครมาตัดสินอีกแล้ว

ถาม: ขอเรียนถามท่านต่อว่า คนเราต้องทำดีที่เปอร์เซ็นต์จึงจะได้ไปสวรรค์ และทำชั่วที่เปอร์เซ็นต์จึงจะไปนรก แล้วถ้าเป็นกรณีกำกวมกันจะเป็นยังไงคะ?

ตอบ: อันนี้ขึ้นอยู่กับภูมิระดับจิตที่มีอยู่ตามธรรมดา ไม่ต้องพูดเป็นเปอร์เซ็นต์ จิตอยู่ในระดับใดก็ไปตามนั้น แต่ถ้าระดับกำกวมกันก็น่าจะมามนุษย์ละมัง

แต่การเกิดเป็นมนุษย์นี่ท่านว่ายากเหลือเกินนะ ตามหลักบอกว่า มนุษย์นี่เป็นสุดติของเทวดา เทวดานี้อยากเกิดเป็นมนุษย์นะ เทวดาที่เราว่ามีความสุขบายนี้ พวกนี้ตรัสรู้ยาก เพราะว่าเทวดา

ได้รับแต่อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในสิ่งที่เป็นสุข มีแต่ทางให้ลุ่มหลงมัวเมามาก พวกนี้หลุดพ้นยาก

การได้มาเกิดเป็นมนุษย์นี้ดี เพราะได้รับสุขบ้างทุกข์บ้าง มีบทเรียนชีวิตมาก มีประสบการณ์ที่จะสอนตนเอง ทำให้เกิดสติ จะทำให้ชีวิตสุขสงบ ญาณปัญญาแก่กล้า ทำให้ตรัสรู้ได้ดี ฉะนั้น ท่านว่าการมาเกิดเป็นมนุษย์นี้ดีแล้ว เทวดายังอยากมาเกิดเป็นมนุษย์เลย ที่นี้ปัญหาอยู่ที่ว่าจะใช้ชีวิตมนุษย์อย่างไรจึงจะดีที่สุด

ถาม: ท่านคะ อย่างคนที่ตายโดยอุบัติเหตุ ไม่มีเวลามาตั้งระดับจิตใจ อย่างนี้จะไปอย่างไรคะ?

ตอบ: อันนี้เคยตั้งคำถามกัน อุบัติเหตุอย่างรถชนนี่ยังไม่รวดเร็วเท่าไร อย่างพวงกระบิดไฮโดรเจนอะไรนี้ บางอย่างวับเดียวหายไปทั้งตัวเลย แม้แต่ซี่เก้ายังมองไม่เห็น อันนี้ความเร็วของวัตถุ แต่จิตยังเร็วกว่าวัตถุ ๑๗ เท่า แค่นี้ก็หมดปัญหาไปเลย ๑๗ ขณะจิตเป็น ๑ ขณะรูป นี้ฝ่ายอภิธรรมว่าไว้

ตามหลักวิชานี้ถือว่า ทุกสิ่งเกิดดับตลอดเวลา เรามองไม่เห็นมันเอง มีการเกิดดับเร็วมาก เร็วชนิดที่ว่าเราไม่มีเครื่องวัดได้ วัตถุเกิดดับเร็วมากอย่างนี้ จิตยังเกิดดับเร็วกว่า ๑๗ เท่า แค่นี้ก็คงจะแก้ปัญหานั้นได้

ถาม: ท่านคะ เท่าที่สรุปได้เป็นอันว่า สวรรค์-นรกมีจริง เพราะมีกล่าวถึงเป็นลายลักษณ์อักษรในพระไตรปิฎก ขอกราบเรียนถามท่านว่า ในพระไตรปิฎกมีบอกไว้หรือเปล่าคะว่าอยู่ที่ตรงส่วนไหนในจักรวาล?

ตอบ: ไม่มี ไม่มีกล่าวไว้

ถาม: ในกรณีนี้ ถ้ามีผู้ถามจะอธิบายอย่างไรดีคะ?

ตอบ: มันเป็นภาพหนึ่ง แล้วมันเป็นลักษณะชีวิตคนละแบบ เมื่อมันเป็นชีวิตคนละแบบ มันอาจจะอยู่ที่ตรงไหนก็ได้ ซ้อนกันอยู่ก็ได้ อย่างที่เรียกกันว่าคนละมิติ ในพระไตรปิฎกมีพูดถึงหมื่นโลกธาตุ แสนโลกธาตุ โลกธาตุก็คือจักรวาล คือในทัศนะของพุทธศาสนา ถือว่าจักรวาลนี้มีมากมายเหลือเกิน

แต่ที่นี้มีสวรรค์ในอรรถกถา ซึ่งคงจะได้แนวมาจากฮินดู อย่างในไตรภูมิก็มาจากฮินดูนี้ด้วย คือเอาเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีทวีปโดยรอบ ๔ ทวีป ที่เขาพระสุเมรุเองที่ส่วนล่าง ที่ได้ลงไปใต้น้ำนั้น อสูรอยู่ แล้วที่เชิงเขาพระสุเมรุก็พวกท้าวโลกบาลอยู่ เป็นพวกเทวดารับใช้ชั้นดาวดึงส์ ลูกน้องท้าวสักกะสูงขึ้นไปที่ท้าวสักกะอยู่ แล้วก็สูงขึ้นไปเรื่อยๆ คตินี้มาจากสายพราหมณ์ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่มี นรก-สวรรค์ในอรรถกถาก็เอาที่มีในพระไตรปิฎกมาเชื่อมกับความคิดสายพราหมณ์-ฮินดูมาประกอบกัน

ทีนี้ถ้าเราไม่เอาอรรถกถาฎีกามาประกอบ เรามานึกถึงว่า นรก-สวรรค์เป็นภาพ เป็นระดับชีวิตอีกพวกหนึ่ง ก็จะมีสภาพชีวิตต่างจากเรา มันก็ต้องไปอีกแบบหนึ่ง นี่เราพูดในแง่สวรรค์-นรก ระดับที่หนึ่งซึ่งเป็นชั้นผลที่ไกลตัวเรา แต่เรามักจะมาสนใจกันแง่นี้แหละมาก เพราะมันเป็นปัญหาโลกแตก พุดกันมาเป็นพันๆ ปีแล้ว เป็นเรื่องของนักศาสนาและปรัชญา ทีนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ มุ่งแต่สิ่งที่ปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ให้เราวางท่าทีให้ถูกต้องต่ออรรถก-สวรรค์

ถาม: ท่านคะ อย่างสวรรค์-นรกในระดับที่สอง สวรรค์ในอก นรกในใจ แต่อย่างคนที่ทำความชั่ว แต่ไม่รู้สึกรู้ว่าทำสิ่งที่ผิดก็ไม่มีทุกข์ จะเป็นอย่างไรคะ?

ตอบ: เป็นไปได้ คือจิตมีหยาบมีละเอียด แต่คนเราต้องการความก้าวหน้า คนที่มีปัญญา เมื่อมีคุณธรรมมากขึ้นก็จะเริ่มรู้สึกต้องการให้ชีวิตของตัวเองเป็นชีวิตที่ดีงาม มีความบริสุทธิ์ก้าวหน้าไปในทางคุณธรรม ทำให้จิตประณีตขึ้น ความดี-ความชั่วจะเข้ามากระทบมากขึ้น

ถ้าจิตหยาบอย่างพวกสัตว์เดรัจฉานก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะพวกนี้จะไม่มีความที่เข้าใจ ที่นี้คนเราจะอยู่ระดับนั้นตลอดไปหรือ แล้วเราอยากจะมีจิตระดับนั้นหรือ ถ้าจิตเรามีความไวขึ้นแล้วต่อความดีความชั่ว เราจะไม่รู้ก็ไม่ได้ มันเป็นกฎธรรมดา มันผืนตัวเองไม่ได้ แต่ที่เขาไม่รู้มัน เขาก็ไม่รู้เพราะจิตมันหยาบเกินไป แต่พอจิตประณีตขึ้น เหมือนกับกระจกแว่นตา มีฝุ่นละอองจับนิดหน่อย มันก็เห็นใช่ไหม แต่ถ้าเป็นกระจกที่ดูนั้น มีฝุ่นจับมากกว่านั้นก็ไม่เห็นเป็นไร เพราะยังดูใสอยู่ใช่ไหม ที่นี้ถ้าเป็นเครื่องใช้วางอยู่กับพื้นสกปรกกว่านี้ก็ดู พื้นนี้ที่ว่าสะอาดก็ยังไม่สกปรกกว่ากระจกดู

เวลาปัญญามากขึ้น จิตประณีตมากขึ้น มันก็จะไปเห็นสิ่งที่เศร้าหมองมากขึ้น มันไปค่านตัวเองหลุดตัวเองไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเราต้องการให้จิตของเราก้าวหน้ายิ่งขึ้น เราก็ต้องถนอมเราจะไปยอมให้จิตของเราอยู่ในระดับต่ำอย่างนั้นหรือ

เพราะฉะนั้นก็เป็นไปได้ที่ว่าคนที่มึนจิตหยาบมาก อาจจะทำความชั่วโดยไม่รู้สึกรู้ หรือมองไม่เห็นความชั่ว แต่ว่าต่อไปเมื่อจิต

ของเขาก้าวหน้ามากขึ้น ความดี-ความชั่วก็จะกระทบเขาแรงขึ้น ก็
จะเกิดร้อนใจหนักและแก้ตัวไม่ได้เสียแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อใครรู้
ขึ้นมาแล้วก็รีบป้องกันเสีย พยายามประดับประดาจิตใจและชีวิต
ของตนให้ดี

เมื่อจิตของเราวัชระ วัชกุศล วัชความดีงามแล้ว มันจะ
ต้องการนอน ต้องการทำความดีเอง เราจะพยายามเลี้ยง ไม่
อยากให้ความชั่วเข้ามาทำให้เสียความบริสุทธิ์ของชีวิตจิตใจ ถ้า
ถึงขั้นนั้นก็บอกแล้วว่าเป็นขั้นอริยสาวก ถ้าเป็นขั้นที่เขายังมีดั่ง
มองไม่เห็นอย่างนั้น ก็เลยต้องให้สวรรค์-นรกมาช่วย

ถาม: ถ้าเช่นนั้นก็แสดงว่า สวรรค์ในอก นรกในใจ ก็ไม่มีใช่
ไหมคะ?

ตอบ: มันก็มีของมันอย่างนั้นแหละ คือสภาพจิตของเขา
มันเป็นนรกอยู่แล้ว จนกระทั่งอันที่ตกลงไปก็เป็นเรื่องของนรก มัน
เสมอกันจนไม่รู้สึกลึกต่างกัน

ถาม: คือแสดงว่าเขาไม่รู้ว่าสวรรค์เป็นอย่างไร?

ตอบ: ไม่รู้ เพราะเขาอยู่นรกตลอดเวลา เพราะจิตหยาบอยู่
ตลอดกาลเลย

ถาม: ถ้าอย่างนั้น ที่ท่านบอกว่านรก-สวรรค์มีอยู่ ๓ ความ
หมาย ความหมายที่ ๓ ท่านบอกว่าอยู่ที่การปรุงแต่ง?

ตอบ: คืออยู่ในชีวิตประจำวัน อายตนะทั้งหลายคือการรับรู้
รู้ต่างๆ

ถาม: คือเกิดความสงสัยว่า นรก-สวรรค์ในความหมายที่
สองและที่สามต่างกันอย่างไร เพราะการรับรู้ทางอายตนะที่รู้สึก
เป็นสุขหรือทุกข์ ก็เป็นเรื่องของจิตใจ?

ตอบ: ต่างกันที่ความประณีตหรือซอຍละเอียด คือระดับที่สองนี้ เขาเป็นจุดเป็นหย่อม เป็นเรื่องการกระทำที่เด่นชัด เป็นอันๆ ว่าทำกรรมดีอันนี้ไปแล้วทำให้เกิดความปิติเป็นสุข ทำกรรมชั่วไปแล้วทำให้เกิดความเว้าร้อนในใจ ก็ปรากฏขึ้นเป็นเรื่องๆ เป็นระยะๆ ไป ส่วนระดับที่สามพูดถึงสภาพจิตที่เป็นไปในกาารรับรู้ตลอดเวลาหรือกระทำต่อกันกับสิ่งที่รับรู้อยู่ทุกๆ ขณะ ซึ่งก็สัมพันธ์กับระดับที่สอง คือเป็นด้านที่ปรุงแต่งสั่งสมอยู่เรื่อยๆ ทีละเล็กทีละน้อย แล้วก็ไปแสดงผลออกเป็นระดับที่สองนั่นเอง ตลอดจนเลยกว่านั้น เมื่อว่าถึงการให้ผลชวงนานไกล ก็ออกมาเป็นนรก-สวรรค์ระดับที่หนึ่งสัมพันธ์กันทั้งหมด

บทเสริม:
ผลกระทบในชาติหน้า

บทเสริม: ผลกรรมในชาติหน้า

เรื่องชาติก่อน ชาติหน้า นรก-สวรรค์ มีจริงหรือไม่ เป็นคำถามที่คนสนใจกันมากและเป็นข้อกังวลดค้างใจของคนทั่วไป เพราะเป็นความลับของชีวิตที่อยู่ในอวิชชา จึงเห็นควรกล่าวสรุปแทรกไว้ที่นี่เล็กน้อย เฉพาะแง่ว่า มีจริงหรือไม่ พิสูจน์ได้อย่างไร

๑. ตามคำสอนในพุทธศาสนา เมื่อว่าตามหลักฐานในคัมภีร์และแปลความตามตัวอักษรก็ตอบได้ว่า สิ่งเหล่านี้มี

๒. การพิสูจน์เรื่องนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่อาจแสดงให้เห็นประจักษ์แก่ผู้ไม่รู้ ไม่ว่าจะในทางบวกหรือในทางลบ คือไม่ว่าในแง่มีหรือในแง่ไม่มี เป็นไปได้เพียงขั้นเชื่อว่ามี หรือเชื่อว่ามี เพราะทั้งผู้เชื่อและผู้ไม่เชื่อ หรือผู้พยายามพิสูจน์ว่ามีและผู้พยายามพิสูจน์ว่าไม่มี ต่างก็ไม่ว่างที่ไปที่ไปแห่งชีวิต ไม่ว่าจะของตนหรือผู้อื่น ต่างก็มีติดต่อดีด รู้ไกลออกไปไม่ถึงแม้เพียงการเกิดคราวนี้ของตนเอง แม้แต่ชีวิตตนเองที่เป็นอยู่ขณะนี้ก็ไม่รู้และมองไม่เห็นอนาคตแม้เพียงว่า พรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร

๓. ถ้าจะพิสูจน์ หลักมีว่า สิ่งที่เห็น ต้องคู่ด้วยตา สิ่งที่ได้ยิน ต้องฟังด้วยหู สิ่งที่ลิ้ม ต้องชิมด้วยลิ้น เป็นต้น สิ่งที่เห็นถึงจะใช้สิบหูและสิบลิ้นรวมกัน ก็พิสูจน์ไม่ได้ หรือสิ่งที่ได้ยินจะใช้สิบตา กับสิบจมูกรวมกัน ก็พิสูจน์ไม่ได้ หรือสิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน แต่ต่างระดับคลื่น ต่างความถี่ ก็ไม่รู้กัน บางอย่างก็แวมองเห็น สิบตาคนรวมกันก็มองไม่เห็น บางอย่างก็ค้างคาได้ยิน สิบหูคนรวมกัน

ก็ไม่ได้ยิน เป็นต้น ในแง่ที่หนึ่ง การตายการเกิดเป็นประสบการณ์ของชีวิตโดยตรง หรือแคบลงมาเป็นปรากฏการณ์ของจิต ซึ่งต้องพิสูจน์ด้วยชีวิตหรือจิตเอง การพิสูจน์จึงควรเป็นไปดังนี้

ก) **พิสูจน์ด้วยจิต** ท่านให้ต้องใช้จิตที่เป็นสมาธิแน่นแน่วถึงที่ แต่ถ้าไม่ยอมทำตามวิธีนี้ หรือกลัวว่าที่หาเห็นในสมาธิ อาจเป็นการเอานิมิตหลอกตัวเอง ก็เลื่อนสู่วิธีต่อไป

ข) **พิสูจน์ด้วยชีวิต** ตั้งแต่เกิดมาคราวนี้ คนที่อยู่ยังไม่เคยมีใครตาย ดังนั้น จะรู้ว่าเกิดหรือไม่ ต้องพิสูจน์ด้วยการตายของใครของคนนั้น แต่วิธีนี้ไม่ปรากฏว่ามีใครกล้าทดลอง

ค) **เมื่อไม่ยอมพิสูจน์** ก็ได้เพียงขั้นแสดงหลักฐานพยาน และชี้แจงเหตุผล เช่น หาตัวอย่างคนระลึกชาติได้และสอบสวนกรณีต่างๆ เช่นนั้น หรือแสดงเหตุผลโดยหาความจริงอื่นมาเปรียบเทียบ อย่างเรื่องวิสัยแห่งการเห็น การได้ยินที่ขึ้นต่อระดับคลื่นและความถี่ เป็นต้น ดังได้กล่าวแล้ว ช่วยให้เห็นว่าน่าเชื่อ เชื่อบ้าง หรือเชื่อมากขึ้น เป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในขั้นของความเชื่อเท่านั้น

๔. ไม่ว่าใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ หรือจะพยายามพิสูจน์ให้กันและกันดูได้แค่ไหนก็ตาม สิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่มีใครหนีพ้น ทุกคนต้องเกี่ยวข้อง และเป็นที่สืบทอดออกไปของชีวิตข้างหน้าที่เชื่อหรือไม่เชื่อว่ามีนั้นด้วย ก็คือ ชีวิตขณะนี้ ที่มีอยู่แล้วนี้ ที่จะต้องปฏิบัติต่อมันอย่างใดอย่างหนึ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ สิ่งที่เราควรเอาใจใส่ให้มากจึงได้แก่ชีวิตปัจจุบัน และสำหรับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ สิ่งที่เป็นจุดสนใจกว่า และเป็นที่น่าสนใจแท้ จึงได้แก่การปฏิบัติต่อชีวิตที่เป็นอยู่นี้ ที่จะดำเนินชีวิตที่กำลังเป็นไปอยู่นี้ให้ดีได้อย่างไร จะใช้ชีวิตที่มีอยู่แล้วนี้อย่างไร เพื่อให้เป็นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี และเพื่อให้ชีวิตข้างหน้าถ้ามีก็มั่นใจได้ว่า จะสืบต่อออกไปเป็นชีวิตที่ดีงามด้วย ดังนั้น สิ่งที่เราควรกล่าวถึงจึงได้แก่ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติดังต่อไปนี้

- **บาลีชั้นเดิม** คือพระสูตรทั้งหลาย กล่าวบรรยายเรื่องชาติก่อน ชาติหน้า นรก-สวรรค์ วัณฺณอยนักร^๑ โดยมากท่านเพียงเอ่ยถึงหรือกล่าวถึงเท่านั้น แสดงถึงอัตราส่วนของการให้ความสนใจแก่เรื่องนั้นว่ามีเพียงเล็กน้อย ในเมื่อเทียบกับคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในโลก หรือข้อปฏิบัติจำพวกศีล สมาธิ ปัญญา

- **บาลีเมื่อกล่าวถึงผลร้ายของกรรมชั่ว และอานิสงส์ของกรรมดี** ถ้ากล่าวถึงการไปเกิดในนรกหรือสวรรค์ มักกล่าวไว้ต่อท้ายผลที่จะประสบในชีวิตนี้ โดยกล่าวถึงผลในชีวิตนี้ ๔-๕-๑๐ ข้อ แล้วจึงจบลงด้วยคำว่า “เมื่อกายแตกทำสลาย ภายหลังมรณะ ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติ วินิบาต นรก” หรือ “เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์”^๒ ข้อสังเกตในเรื่องนี้มี ๒ อย่าง คือ *ประการแรก* ท่านถือผลในชีวิตปัจจุบันเป็นสำคัญ และแยกแยะอย่างชัดชัดเป็นอย่างไร ไป ส่วนผลหลังตาย กล่าวเพียงปิดท้ายไว้ให้ครบรายการ *ประการที่สอง* การตรัสถึงผลดีผลร้ายเหล่านั้น เป็นไปในลักษณะแสดงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ เป็นผลที่จะเกิดขึ้นเองตามเหตุ ไม่ต้องวอนหวัง

เป็นเรื่องของการรู้ไว้ให้เกิดความมั่นใจเท่านั้น ถึงไม่ตั้งความปรารถนา ก็ยอมเป็นไปเช่นนั้น

● **สำหรับคนที่ไม่เชื่อ** ในเมื่อยังได้เพียงแค่เชื่อ คือเชื่อว่าไม่มี ยังไม่รู้แจ้งประจักษ์จริง ย่อมไม่อาจปฏิเสธความสงสัยในส่วนลึกแห่งจิตใจของตนได้โดยเด็ดขาด คนเหล่านี้ เมื่อเรียวแรง ความมัวเมาในวัยหนุ่มสาวเสื่อมไปแล้ว ถูกชราครอบงำ ความหวาดหวั่นต่อโลกหน้าก็มักได้ช่องแสดงตัว ซึ่งเมื่อไม่ได้เตรียมความดีไว้ ก็จะมีทุกข์มาก ดังนั้น เพื่อความมั่นใจ ถึงคนที่ไม่เชื่อก็ควรทำดีไว้ จะมีหรือว่าไม่มี ก็มั่นใจและโล่งใจ

● **สำหรับคนที่เชื่อ**

ก) พึงให้ความเชื่อนั้น อิงหลักแห่งความเป็นเหตุปัจจัยอย่างแท้จริง คือ ให้มองผลในชาติหน้าว่าสืบต่อไปจากคุณภาพของจิตใจที่ได้สร้างขึ้นไว้แล้วในชาตินี้ แล้วเน้นที่การทำกรรมดีในปัจจุบัน เพื่อสร้างเสริมคุณภาพจิตคุณภาพชีวิตที่ดีงาม เพื่อให้ชีวิตสืบต่อไปข้างหน้าเป็นชีวิตที่ดีงามด้วย

การเน้นในแง่นี้ จะทำให้การเกี่ยวข้องกับชาติหน้าหรือความหวังผลชาติหน้าเป็นไปในรูปของความมั่นใจโดยอาศัยปัจจุบันเป็นฐาน และการหวังผลชาติหน้านั้น จะยิ่งทำให้เอาใจใส่ให้ความสำคัญแก่ชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมากขึ้น ไม่เสียหลักที่ว่าถึงจะยุ่งเกี่ยวกับชาติหน้าอย่างไร ก็อย่าให้สำคัญกว่าชาติที่เป็นอยู่ขณะนี้ คืออย่าให้เสียการกระทำในปัจจุบัน และจะได้ไม่เน้นการทำกรรมดีแบบเป็นการลงทุนเพื่อแสวงหาผลกำไร

ข) ความเชื่อต่อชาติหน้านั้น ควรช่วยให้เลิกหรือให้บรรเทา การพึ่งพาอาศัยอำนาจดลบันดาลหรือสิ่งลึกลับภายนอกไปด้วย เพราะการเชื่อชาติหน้าหมายถึงการเชื่อกรรมดีที่ตนกระทำและ การที่จะต้องก้าวหน้าเจริญสูงขึ้นในสังสารวัฏนั้น ส่วนการรอหวัง พึ่งอำนาจภายนอก ย่อมเป็นการทำตัวให้อ่อนแอ และเป็นการ กัดตัวเองให้ถอยจมลงหรือล่าหลังห่างออกไปในสังสารวัฏ หากผู้ใดถลำตัวหวังพึ่งอำนาจเหล่านั้นไปบ้างแล้ว ก็ควรรีบถอยตัวออกมา สร้างเรี่ยวแรงกำลังของตนเองขึ้นใหม่โดยเร็ว

● **สำหรับผู้เชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม** จะต้องพยายามก้าวไปหรือ ได้รับการสอนให้ก้าวไปถึงขั้นเว้นกรรมชั่ว ทำกรรมดี โดยไม่ต้อง ขึ้นต่อความเชื่อหรือไม่เชื่อนั้นเลย คือทำดีได้โดยไม่ต้องหวัง ผลชาติหน้า หรือถึงแม้ไม่เชื่อว่ามิชาติหน้า ก็จะไม่ทำชั่ว ผลขั้นนี้ ทำให้เกิดขึ้นได้โดย

๑) **ฝึกอบรมกุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ** ให้กล้าแข็ง คือ ทำให้เกิดความใฝ่ธรรม รักความดีงาม ต้องการความประณีตหมดจด มุ่งให้ทุกสิ่งทุกอย่างบรรลุอุดมสภาวะของมัน^๓

๒) **สร้างความใฝ่รักในปิติสุขอันประณีตลึกซึ้งภายใน** และ ให้ความใฝ่ปิติสุขประณีตหรือการได้ประสบปิติสุขประณีตนั้น เป็น เครื่องป้องกันการทำชั่วและหนุนการทำดีโดยตัวของมันเอง ทั้งนี้ เพราะการที่จะได้ปิติสุขประณีตนั้น ย่อมมีเงื่อนไขอยู่ในตัวว่าต้อง เว้นทุจริต ประคบสุจริต และการได้ปิติสุขประณีตนั้นแล้ว ก็จะเป็นแรงหนุนเหนี่ยวไม่ให้หลงไหลกามถึงขั้นที่จะประคบกรรมชั่วร้ายได้ อย่างไรก็ตาม สำหรับปิติสุขประณีตขั้นโลกีย์อาจต้อง

ระมัดระวังบ้างที่จะไม่ให้ติดเพลินมากเกินไปจนเสียนานหรือหยุดความก้าวหน้า^๕

๓) ผูกอบรมจิตปัญญาให้เจริญถึงขั้นที่จะเป็นอยู่ด้วยปัญญาหรือดำเนินชีวิตด้วยปัญญา คือ มีความรู้เท่าทันสภาวะของโลกและชีวิต หรือรู้ธรรมชาติแห่งสังขาร พothที่จะทำจิตใจให้เป็นอิสระได้บ้างพอสมควร ไม่หลงไหลติดอาภิมิสหรือกามวัตถุถึงกับจะทำการชั่วร้าย มองชีวิตจิตใจของมนุษย์อื่นสัตว์อื่นด้วยความเข้าใจ หยั่งเห็นทุกข์สุขและความต้องการของเขา พothที่จะทำให้อิทธิบาทในทางที่เกื้อกูลช่วยเหลือด้วยกรุณา ใจไม่โน้มน้อมไปในทางที่จะเบียดเบียนผู้อื่น

ข้อนี้นับเป็นขั้นแห่งการดำเนินชีวิตของท่านผู้ได้เข้าถึงโลกุตตรธรรม ซึ่งมีโลกุตตรสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้ว หรืออย่างน้อยก็เป็นขั้นของผู้ดำเนินชีวิตตามแนวปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโลกุตตรธรรมนั้น

ถ้าแม้ยังไม่ถึงขั้นที่จะเป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง ก็เป็นอยู่ด้วยศรัทธาที่เป็นบุพภาคของปัญญานั้น คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและเป็นไปเพื่อปัญญา ซึ่งเชื่อในวิถีทางแห่งการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มั่นใจในชีวิตที่เป็นอิสระด้วยปัญญานั้นว่า เป็นชีวิตที่ดั่งงามประเสริฐสุด และพยายามดำเนินปฏิบัติแห่งการเป็นอยู่ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยกรุณานั้นด้วยตนเอง^๕

ความจริง หลักปฏิบัติทั้งสามข้อนี้เนื่องถึงกัน ใช้ประกอบเสริมกันได้ โดยเฉพาะข้อที่ ๑) ต้องใช้ในการทำสิ่งดีงามทุกอย่าง จึงเป็นที่อาศัยของข้อ ๒) และ ๓) ด้วย

ถ้าปฏิบัติได้ตามหลักสามข้อนี้ ความเชื่อเรื่องผลกรรมในชีวิตหน้า ก็จะเป็นเพียงส่วนช่วยเสริมความมั่นใจในการเว้นชั่ว-ทำ

ดีให้มั่นคงแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นสำหรับบางคน แต่ไม่ถึงกับเป็นตัวตัดสินใจเด็ดขาดว่า ถ้าเขาจะไม่ได้รับผลนั้นในชาติหน้าแล้ว เขาจะไม่ยอมทำความดีเลย

ถ้าอ่อนแอเกินไป ไม่สามารถฝึกคนหรือฝึกตนให้ปฏิบัติตามหลักสามข้อนี้ได้ การใช้ความเชื่อต่อผลกรรมชาติหน้าเป็นเหตุจูงใจให้เว้นชั่วทำดี ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ดำเนินชีวิตกันอย่างหลงไหลในการเสพเสวยกามวัตถุ มุ่งแต่แสวงหาอามิสมาปรนเปรอตน ซึ่งมีแต่จะทำให้การเบียดเบียนและความชั่วร้ายนานาระบาดแพร่หลาย นำชีวิตและสังคมไปสู่หายนะถ้ายเดียว และถึงอย่างไร ความเชื่อผลกรรมชาติหน้า ก็จัดเข้าในโลกีย์สัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อให้ก้าวหน้าไปในทางดีงามยิ่งขึ้น

เมื่อทำความเข้าใจกันอย่างนี้แล้ว ก็ขอแนะนำพุทธพจน์แห่งสำคัญที่กล่าวถึงผลกรรมซึ่งสืบเนื่องจากปัจจุบันไปถึงภพหน้าตามที่ปรากฏในอุพพิทกัมมวิภังคสูตร มาแสดงไว้ สรุปใจความได้ดังนี้

“อุกรมานพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นที่กำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ทรมานและประณีต”

๑. ก. สตรีหรือบุรุษผู้มักทำปาณาติบาต เป็นคนเหยียดโหด หมกมุ่นอยู่ในการประหารประหาร ไร้เมตตาการุณย์ ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้นหากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีอายุสั้น

ข. สตรีหรือบุรุษผู้ละเว้นปาณาติบาต มีเมตตากรุณย์ มัก
 เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว
 ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความ
 เป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีอายุยืน

๒. ก. สตรีหรือบุรุษผู้มีนิสัยชอบเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ทั้ง
 หลาย ด้วยมือไม้ ศัสตรา ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่
 แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หาก
 มาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีโรค
 มาก (จีโรค)

ข. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่มีนิสัยชอบเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ทั้ง
 หลาย ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อม
 เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะ
 เกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีโรคน้อย (มีสุขภาพดี)

๓. ก. สตรีหรือบุรุษผู้เป็นคนมักโกรธ เคียดแค้นง่าย ใครว่า
 กล่าวนินทาหรือขัดใจพลุ่งพล่าน พยาบาท แสดงความขี้เกลียดให้
 ปรากฏ ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อม
 เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็น
 มนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีผิวพรรณทราม
 (ไม่สวยไม่งาม)

ข. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่มักโกรธ ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติ
 พร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิ
 ฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็
 เป็นคนน่าเลื่อมใส (มีรูปร่างท่าทางชวนใจนิยม)

๔. ก. สตรีหรือบุรุษผู้มีใจริษยา คนอื่นได้ลาภได้รับความเคารพนับถือกราบไหว้บูชา ก็ไม่สบายใจ ทนไม่ได้ ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพรั่งพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีศักดาน้อย (ต่ำด้อยด้อยอำนาจ)

ข. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่มีใจริษยา ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพรั่งพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีศักดามาก (มีเดช มีอำนาจมาก)

๕. ก. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่บำเพ็ญทาน ไม่ให้ปันข้าว น้ำ ฝ้านุ่งห่ม เป็นต้น ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพรั่งพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีโทษะน้อย

ข. สตรีหรือบุรุษผู้บำเพ็ญทาน ให้ปันข้าว น้ำ ฝ้านุ่งห่ม เป็นต้น ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพรั่งพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีโทษะมาก

๖. ก. สตรีหรือบุรุษผู้เป็นคนแข็งกระด้าง เย่อหยิ่ง ชอบดูถูกคน ไม่เคารพนับถือ กราบไหว้ แสดงความเอื้อเฟื้อแก่ผู้ที่สมควรได้รับการปฏิบัติเช่นนั้น ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพรั่งพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีตระกูลต่ำ

ข. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่เป็นคนแข็งกระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง แสดงความเคารพนับถือ กราบไหว้ เอื้อเฟื้อแก่ผู้สมควรได้รับการปฏิบัติ เช่นนั้น ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีตระกูลสูง

๓. ก. สตรีหรือบุรุษผู้ไม่เข้าหา ไม่สอบถามสมณะหรือพราหมณ์ ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรมีโทษ ไม่มีโทษ อะไรควรปฏิบัติ ไม่ควรปฏิบัติ อะไรเมื่อทำ จะเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ อะไรเมื่อทำ จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขชั่วกาลนาน ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนทรมานปัญญา

ข. สตรีหรือบุรุษผู้รู้จักเข้าหาสอบถามสมณะหรือพราหมณ์ ว่าอะไรดี อะไรชั่ว เป็นต้น ด้วยกรรมนั้น ซึ่งถือปฏิบัติพร้อมถึงที่แล้ว ตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ หรือมิฉะนั้น หากมาสู่ความเป็นมนุษย์ จะเกิด ณ ที่ใดๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นคนมีปัญญามาก

จะเห็นได้ว่า ในสูตรนี้ แม้จะกล่าวถึงผลที่จะประสบในชีวิตข้างหน้า แต่ก็เน้นที่การกระทำในปัจจุบัน โดยเฉพาะการกระทำที่มีลักษณะเป็นความประพฤติปฏิบัติอย่างเป็นประจำ เป็นส่วนแห่งการดำเนินชีวิตชนิดที่จะสร้างสมคุณภาพของจิตใจ ประจักษ์แก่ลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพได้ และเป็นเหตุปัจจัยโดยตรงแก่ผลจำเพาะแต่ละอย่าง

ทั้งนี้ ไม่ใช่เป็นอันสงสัยเพื่อชนิดที่ว่า ทำกรรมดีอะไรครั้งเดียว เช่น ให้ทานครั้งหนึ่ง ก็มีผลมากมายไม่มีขอบเขต จะหวังเป็น

อะไร ปรารถนาได้อะไร ก็ได้ก็เป็นอย่างนั้นหมด ซึ่งถ้าเน้นกันนัก ก็จะทำให้คนมุ่งแต่จะทำบุญกรรม แบบฝากเงินในธนาคารเฉยไว้ไปรอรับดอกเบี้ย หรือแบบคนเล่นลอตเตอรี่ ที่ลงทุนที่หนึ่งหวังผลกำไรมหาศาล แล้วเลยไม่ใส่ใจกรรมดีชนิดที่เป็นความประพฤติปฏิบัติทั่วไป และการดำเนินชีวิตดีงามประจำวันอย่างที่ตรัสไว้ในสูตรนี้^๗

รวมความว่า สาระของจุฬามิวังคสูตรนี้ ก็ยังคงยืนยันหลักการสำคัญที่ว่า การนึกถึงผลกรรมที่จะได้ประสบในชีวิตภพหน้า ฟังเป็นไปในลักษณะของความมั่นใจที่อาศัยกรรมคือคุณภาพจิตใจและคุณภาพแห่งความประพฤติ ที่ตนมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง และการได้รับผลห่างไกลเบื้องหน้านั้น มีลักษณะที่สืบทอดต่อเนื่องออกไปอย่างมีความสัมพันธ์กันได้ตามแนวทางแห่งเหตุปัจจัย

หลักสำหรับวินิจจัยในเรื่องนี้ อาจพูดอย่างสั้นๆ ได้แนวหนึ่งว่า ความเชื่อที่ถูกต้องเกี่ยวกับผลกรรมในชาติหน้า จะต้องเป็นความเชื่อที่มีลักษณะช่วยเสริมธรรมชั้นทะให้เข้มแข็งแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หากความเชื่อเกี่ยวกับผลกรรมในชาติหน้าอย่างใด ไม่ช่วยเสริมธรรมชั้นทะ แต่กลับเป็นไปในทางส่งเสริมโลภะหรือตัณหา ถ้าย่เดียว ก็ฟังเข้าใจว่า ความเชื่ออย่างนั้น เป็นความเชื่อที่คลาดเคลื่อน และควรได้รับการแก้ไข

เชิงอรรถ

- ๑ พระสุตรต่อกัน ๒ สุตร คือ พาลบัณฑิตสูตรและเทวทูตสูตร เป็นที่มาสำคัญของวรรณคดีเกี่ยวกับนรก สวรรค์ สัมย์ต่อมา (ม.อ.๑๔/๔๖๗-๕๐๓/๓๑๑-๓๓๓ และ ๕๐๔-๕๒๕/๓๓๔-๓๔๖), เอ่ยชื่อนรก ๓ ชุม (ม.ม.๑๒/๕๖๕/๖๐๘); การไปเกิดในเทวโลกและอายุเทวดา (เช่น อิง.จตุกก.๒๑/๑๒๓/๑๖๙; อิง.ติ.๒๐/๕๑๐/๒๖๙, ๒๗๓; อิง.อภ.๒๓/๑๒๓-๕/๒๕๗-๒๖๗; ๔๙/๖๓, ๖๖; ๑๒๕-๖/๒๔๓-๘; อภิ.วิ.๓๕/๑๑๐๓-๗/๕๖๖-๕๗๒) และฟังดูเรื่อง วิญญาณัญจิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ (เช่น ที.ปา.๑๑/๓๓๕/๒๖๕; ๓๕๓/๒๗๗; ๔๓๕/๓๑๑; ๔๕๗/ ๓๒๙; อิง.ส.๓๓/๒๓/๔๑/๔๑; ๒๒๘/๔๑๓)
- ๒ เช่น อิง.ปญ.๒๒/๒๑๑-๗/๒๘๑-๔; ๓๔/๔๑; อิง.เอ.๒๔/๒๒๒/๓๗๐
- ๓ ดู พุทธธรรม บทที่ ๑๔ “ปัญหาเกี่ยวกับแรงจูงใจ”
- ๔ ดู พุทธธรรม บทที่ ๑๕ “ความสุข”
- ๕ ศรัทธาที่ออกผลเช่นนั้น ต้องอาศัยความเชื่อมั่นในท่านซึ่งเป็นผู้นำแห่งการดำเนินชีวิตอิสระด้วยปัญญา คือ **พระพุทธเจ้า** เชื่อมั่นในคำสอนของพระองค์ คือ **พระธรรม** เชื่อมั่นในชุมชนผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนั้นและประสบความสำเร็จในการมีชีวิตที่เป็นอิสระเช่นนั้นด้วย คือ **พระสงฆ์** รวมเรียกว่า ศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ดู พุทธธรรม บทที่ ๑๑ “ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน”
- ๖ เรียกอีกอย่างว่า *สุภสูตร*, ม.อ.๑๔/๕๗๙-๕๙๗/๓๗๖-๓๘๕
- ๗ เนื้อหาของสูตรนี้ เป็นการตอบปัญหาของสุภมาณพ ซึ่งเป็นคนวรรณะพราหมณ์ การที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่สุภมาณพอย่างนี้ มองในแง่สัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์ มีข้อสังเกตอย่างน้อย ๒ ประการ คือ *ประการแรก* เป็นการแย้งต่อคำสอนของพราหมณ์ที่ว่า พรหมเป็นผู้สร้างผู้บันดาลชีวิตมนุษย์และทุกสิ่งทุกอย่าง โดยให้มองอย่างใหม่ว่า การกระทำของคนนั่นเอง เป็นเครื่องสร้างสรรคปรุ้งแต่งชีวิตของมนุษย์ *ประการที่สอง* ตามพิธีกรรมของพราหมณ์ เช่น การบูชาสัตว ผู้ประกอบพิธีและถวายทักษิณาแก่พราหมณ์ จะได้รับผลานิสงส์มากมายมหาศาลชนิดที่จะมองไม่เห็นความสัมพันธ์โดยทางเหตุปัจจัยกับสิ่งที่กระทำนั้นเลย การตรัสผลของกรรมตามแนวแห่งสูตรนี้เป็นการสร้างความเข้าใจอย่างใหม่ในแง่ที่นั้นด้วย

“...สำหรับคำถามว่า นรก-สวรรค์หลังจากตายในพระไตรปิฎกมีไหม? เมื่อถือตามตัวอักษรก็เป็นอันว่ามี...”

มนุษย์เรานั้น ทุกคน ถ้าว่าด้วยใจจริงแล้ว ย่อมมีเชื้อโง่ต่อชีวิตของตน ทุกคนรักชีวิตของตน เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่ดีงาม เราต้องการให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ ถ้าเราได้พัฒนาจิตใจของเราให้สูงขึ้น จนลักษณะนี้เด่นชัดขึ้น เราก็ไม่ต้องไปนึกถึงผลตอบแทนข้างหน้ามากมาย

เวลานี้การสอนเรื่องนรก-สวรรค์มาติดกันอยู่ตรงนี้ คือ มาติดเรื่องคิดพิสูจน์นรก-สวรรค์ว่ามีจริงหรือไม่จริง จะไปเป็นนักปรัชญา เลยไม่ต้องทำอะไร รอจนกว่าฉันจะรู้ว่านรก-สวรรค์มีหรือไม่มี ฉันจึงจะทำได้ถูก ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ต้องทำแล้วตลอดชีวิตนี้ ตายก่อน เพราะนักปรัชญาตายมาหลายชั่วอายุคนแล้ว ในระยะห้าพันปีนี้นักปรัชญาตายไปกี่คน และที่ไม่ใช่ นักปรัชญาคอยฟังนักปรัชญาสอนอีกเท่าไรก็ไม่รู้ ก็เลยไม่ได้เรื่อง พวกเหล่านี้ชีวิตเป็นหมันไปเสียมาก